

משה ארנד / ירושלים

הוראת הלכות שבת בבית-הספר (הדרכה מיתודית)

א. גישה נכונה!

"ויהי ביום השביעי יצאו מן-העם ללקט
ולא מצאו, ויאמר ה' אל-משה עד-אנה
מאנתם לשמר מצוותי ותורותי..."
(פרשת המן, שמות טז, כז – כח)

זה סיפורו של חילול השבת הראשון: אנשים אחדים מבני ישראל יוצאים ללקט מן ביום השבת, וכמוכן אינם מוצאים דבר וחוזרים לבתיהם כלעומת שבאו; אך בעצם הוצאת כליהם (חזקוני) חיללו את השבת. – ואכן תיכף ומיד מוטחת כלפיהם הנזיפה האלוהית, והיא חריפה וכוללנית: עד-אנה מאנתם לשמר מצוותי ותורותי?! – 'מצוותי ותורותי' לא נאמר כאן, אלא 'מצוותי ותורותי', שכן המחלל שבת כמוהו ככופר בכל התורה כולה וכמתמרד בשמירת מצוות בכלל.

אך תמהו חכמינו ז"ל על לשון 'מאנתם' המופנית כאן אל משה: כלום גם משה רבנו מן הממאנים היה? והלוא בדייקנות גמורה ובנאמנות מסר לבני ישראל את כל המצוות הקשורות במן: 'איש אל-יותר ממנו עד-בקרי'; 'היום לא תמצאוהו בשדה, ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת, לא-יהיה-בו'! אותו רועה נאמן, אותו נביא שלא קם עוד כמוהו בישראל – מה הוא כי ילינו עליו, אם 'אנשים' (שמות רבה: 'אלו דתן ואבירם') 'מן-העם' (מכילתא: 'אלו מחוסרי-אמנה שבישראל') לא צייתו להוראותיו? תמיהתנו תגדל, אם נשווה את לשון הנזיפה הזאת ללשונה של נזיפה אחרת, זו שלאחר חטא המרגלים:

1 שם פסוק יט.

2 פסוקים כה – כו.

פרשת המן (שמות טז) (כח) ויאמר ה' אל משה
עד אנה מאנתם
לשמר מצוותי ותורותי
(יב) אכנו בדבר ואוריחנו

פרשת המרגלים (כמדבר יד) (יא) ויאמר ה' אל משה
עד אנה ינאצוני העם הזה
ועד אנה לא יאמינו בי...
ואעשה אותך
לגוי גדול ועצום ממנו

ההבדל בולט לעין: בפרשת המרגלים מנוסחת הנזיפה בגוף שלישי, בלשון נסתר: הנאשם בנאצה ובחוסר-אמונה הוא 'העם הזה', הוא המועמד למכה ולעונש, ואילו משה רבנו, מנהיגו של 'העם הזה', יוצא נקי וה' אף מציע לו לרשת את מקום העם שסרח ולהיות תחתיו לגוי גדול ועצום. בפרשת המן לעומת זאת נכלל משה בתוך עמו, וכשם שדברי הגערה האלוהית אינם מבחינים בין יחידים שחטאו לבין הציבור בכללותו, כן אינם מבדילים בין העם למנהיגו: 'עד אנה מאנתם' – אתם, כולכם! מובן, שכל אימת שישראל חוטאים, נתבעים נביאיהם ומוריהם לדין על כך. ואמנם בין עשרת הנסיונות שניסו אבותינו להקב"ה מונה התלמוד גם שניים במן, היינו 'ויצאו' (בשבת) ו'ויותירו' (עד בוקר), גם אחת במדבר פארן, היינו מעשה מרגלים, ואין חז"ל מציינים כל הבדל בין חלקו של משה רבנו באלה לבין חלקו בזה. יתר על כן: בפרשת דברים מעיד משה רבנו, שאף הוא בענש בשל ענין המרגלים; ולדעת רש"י – עצם הסכמתו למשלוח המרגלים היה בה משום החלטה מוטעית: 'וייטב בעיני הדבר – בעיני ולא בעיני המקום'. נראה איפוא, שבענין המרגלים – ראוי היה משה רבנו לנזיפה לא פחות ואולי יותר מאשר בענין חילול השבת שביציאה ללקט מן. – אבל למעשה תולה הכתוב את עונשם של משה ואהרן, שנשללה מהם זכות הכניסה לא"י, בענין מי מריבה; ואף 'שישה עונות' ועוד עוון שביעי נוסף המוזכרים במדרשים שונים⁸ להנמקת עונש זה – אין מעשה המרגלים כלול בהם למרות המקרא המלא הנ"ל.⁹

תמוה הוא איפוא ביותר, שבמרגלים מוציא הכתוב את משה רבנו מכלל המנאצים (ינאצוני העם הזה), בעוד שבפרשת המן הוא כוללו בין

3 במדבר יד, כב; משנה אבות ה, ד.

4 ערכין טו ע"א.

5 דברים א, לו.

6 שם כג, על פי ספרי.

7 במדבר כ, יב; כז, יד; דברים לב, נא ועוד.

8 עיין באוסף 'חלקת מחוקק' מהדורת א"מ הברמן, הוצ' שוקן תש"ז, עמוד 40 ועמ' 43.

9 דברים א, לו.

הממאנים (מאנתם). ואמנם האמורא רבא לא היסס להוכיח מכאן את צדקת המשל העממי 'בהדי הוצא לקי כרבא'¹⁰ — 'עם הקוץ לוקה הכרוב', או — כלשונו של רש"י לפסוקנו: 'על ידי הרשעים מתגנין הכשרים'!

אך מובן מאליו, שאין בכך תשובה. כבר לימדנו אברהם אבינו: 'חלילה לך מעשות כדבר הזה — — — והיה כצדיק כרשע, חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט?'¹¹.

על כרחנו נאמר, שהכשרים המתגנים על ידי הרשעים אינם כשרים לגמרי, אלא כשרים יחסית בלבד: חלק מן האחריות נופל גם עליהם. ואמנם כך פירש את הכללת משה רבנו בלשון 'מאנתם' רבי עובדיה ספורנו בפירושו לפסוקים אלה:

עד אנה מאנתם לשמר — החטא בשמירה נעשה בין כולכם, כי אתה, אע"פ שלא יצאת עמהם ללקט, גרמת שיצאו, שלא לימדת אותם הלכות שבת וענייניו, רק אמרת ששת ימים תלקטוהו ולא שבעת ימים — — — אבל לא לימדתם מצוותי — שבכלל מלאכה תהיה לקיטת המן, שחייב בה הלוקט משום תולש — — — ותורתו — ענין השבת וטעמו ומתן שכרו ועניו, אשר כל יודעיהם ייזהרו לשבות בשבת בלי ספק, ראו — התכוונו, כי ה' נתן לכם השבת — ואין זו מצווה בלבד, אבל הוא מתנה שלא נתנה לזולתם, כאמרם ז"ל¹² 'מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני חפץ ליתנה לישר-אל — — —'

במלים אחרות: שותף היה משה רבנו בחילול השבת, משום שלא לימד הלכות שבת במיתודה נכונה, תוך הכשרת לבבות והסברת טעמים, אלא הסתפק בהוראות דוגמטיות, גוסס 'ששת ימים תלקטוהו ולא שבעת ימים', ובכך 'גרם שיצאו' ללקט גם ביום השבת!

נמצאנו למדים, שאפילו מורה גדול שבגדולים, המוסר תורה 'מפי הגבורה' לדור של נביאים ונביאות, שהשפחה שביניהן 'ראתה מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן' אינו פטור משיקול דעת פסיכולוגי ודידקטי ואינו רשאי להורות הלכות סעיף אחר סעיף, בדרך אפודיקטית של 'כזה ראה וקדש'. כלום יש צורך להדגיש, שתנאי ההוראה, בהם ידובר במאמר זה אינם דומים לתנאי אוכלי המן לא מבחינת המורה ולא מבחינת התלמידים, אף לא משום בחינה אחרת?! תלמידינו — פרט למיעוט קטן, המתחנך בחממות של קיבוצים דתיים

10 ב"ק צב, ע"א.

11 בראשית יח, כה.

12 שבת י"ב.

או של שכונות 'מסוגרות' אחדות – אפופים אורה חילונית לגמרי, הממלאת את רשות הרבים (בארץ ובגולה) והחודרת על אפנו ועל חמתנו לתוך כל רשויות היחיד ומאיימת לבער מתוכן כל שארית של יראת-שמים ושל יראת-חטא (וזה כולו רע), אף מעודדת ספקנות ורצון לבחון כל דבר במאזני השכל (וזה אינו רע כשלעצמו, אך מחייב מעשה פדגוגי מחושב!)

הבא ללמד הלכות שבת בימינו מצווה איפוא על מאמץ מיתודי רציני ובלתי פוסק! עליו להחליט, מה ללמד, לפי איזו תכנית ובאמצעות אילו ספרים ועזרים; מה להקדים ומה לאחר; מה להדגיש, מה להבליע ומה להשמיט; מה לומר ומתי לומר ואיך לומר; כי 'כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע'¹³. לעולם, לעולם אל יאשים המורה את תלמידיו על שאינם מעוניינים ללמוד אצלו דינים והלכה ועל שהם משתמטים מלימוד זה: אדרבה; יתלה את הקולר בצוארו הוא! בלי הרף ובלוי לאות עליו לחפש שבילים לליבותיהם כדי להסביר להם את עניין השבת וטעמו ומתן שכרו ועגשו' וכדי לטעת בליבם את התחושה, להיות השבת מתנה טובה, ולא חלילה מטרד כבד מנשוא, להיותה סגולה ואות בינו יתברך ובין בני ישראל, ולא חלילה מכשול בדרך הקידמה של החברה המודרנית בעידן הטכנולוגי. יפה אמר אחד ההוגים הלא-חרדיים¹⁴: אם היתה תקופה יהודית שהשבת חיונית לה – זו התקופה... השבת היא אל-זמנית, אך מעולם לא היתה אקטואליות יותר (מהיום).

רק מתוך גישת-יסוד זו, החותרת לקראת גילוי משמעותה של השבת והסברת משמעות זו, ייתכן ויזכה המורה לחנך שומרי שבת, מקדשי שביעי, שנפשם סולדת מחילולו. רק מתוך גישת יסוד נכונה יהא רשאי לקוות ולצפות, שתושגנה המטרות למיניהן, שהוראת הלכות שבת מכוונת אליהן; הלוא הן:

- מטרות חינוכיות: – הכרת שמירת שבת כערך נשגב, שיש להתמסר לו;
- רצון ולב פתוח לקיום הלכותיה ולדקדוק בהן;
- נכונות להתמיד בלימוד הלכות אלה ונכונות

13 יבמות סה, ע"ב.

14 אליעזר ליבנה, 'השבת והחברה הישראלית המודרנית', 'מעריב', ערב יום הכיפורים תשל"ב, עמוד 16.

לשאל שאלת-הכחם ולציית, כשמתעוררת
בעיה;

— רצון להוקיר כל שומרי השבת,
ובכלל זה גם את אלה, המחמירים על
עצמם ונמנעים מדברים המותרים לפי עיקר
הדין, אך יש מקום לנהוג בהם איסור¹⁵.

מטרה פורמטיבית: — יכולת לעיין בספרי הלכה, למצוא
בהם הדרכה ביחס לשאלות לא-מסובכות,
ולהבין הדרכה זו כראוי;

מטרה מטריאלית: — ידיעה טובה בהלכות שבת, שעל
טיבה ועל היקפה ידובר להלן.

ב. מה — אין לעשות?

בטרם ניגש לפרט את המיתודה הנראית לנו כנכונה, ברצוננו להוקיע
ולסלק כמה מן הטעויות הנפוצות ביותר; וכולן חלות על הלכות שבת, גם
אם נדגימן לפעמים מתחומים אחרים.

טעות א: 'חיבוריהם של חכמי ישראל, ראשונים ואחרונים, שהצטיינו
ביראת שמים ובמידות לא פחות משהצטיינו בבקיאות ובחריפות,
בוודאי מתאימים הם גם כיום ללמד מתוכם את ילדינו; יבואו
טהורים ויעסקו בספריהם של טהורים!'

אכן דברים יפים, אך בכל זאת מוטעים! גדולי ישראל — כבודם במקומו
מונח, אך הרמב"ם והמחבר, ר' שלמה גנצפריד והרב יוסף חיים מבגדאד
זצ"ל והרבה אחרים כמותם לא התכוונו לחבר ספרי לימוד לתינוקות
של בית רבם, אף לא לתלמידי-תיכון ובוודאי לא לתלמידות-תיכון. מגמתם
היתה לסדר ולנסח את ההלכה התלמודית שבנושא הנידון (למשל 'יד החזקה')
או להמציא לבעל-הבית ספר פשוט וקצר (כמו 'קיצור שלחן ערוך'), שבו
יוכל למצוא דין זה או אחר, שנשכח או נעלם ממנו. גם הספר 'שמירת שבת
כהלכתה' מאת הרב י"י נויבירט שליט"א, שגאוני דורנו עיטרוהו בהסכמו-
תיהם הנלהבות, חייב אמנם להימצא תדיר על שולחנו של המלמד הלכות שבת,
אבל אינו מתאים כספר-לימוד לכיתה נמוכה או בינונית.

15 כגון העברת חפצים (טלטול) בתוך ערים גדולות, שסודר בהן עירוב-חצרות, שאינו
תקף אלא לפי חלק מן הפוסקים; אין זה קל לאדם לכבד אנשים המחמירים יותר
ממנו וכביכול 'מזכירים לו את עונו', אבל הדבר נראה לנו חשוב וראוי למאמצים
חינוכיים.

בבית הספר אנו זקוקים ל ס פ ר י - ל י מ ו ד העונים על הדרישה הדידאקטית ואשר אינם נופלים בגישתם, בלשונם, ברמתם ובצורתם החיצונית משאר ספרי הלימוד, ואם אפשר אף עולים עליהם! גם בשעת הדחק, אם ניאלץ להשתמש בתיבור הלכתי כספר-לימוד לדינים, נעשה זאת בשיטה מחושבת היטב, ובשום פנים לא נהפוך את שיעור-ההלכה לשעה של 'קריאה מבוארת' סעיף אחר סעיף. בל-נשכח: במקצוע 'דינים' אין אנו באים ללמד טקסט ספרותי (כמו בתנ"ך או בתלמוד), אלא אנו באים לחנך לקראת אורח חיים ולהקנות הידיעות הנחוצות למימוש. 'דינים' אינו 'מקצוע-טקסט', אלא 'מקצוע-תוכן' מובהק, אינפורמטיבי ומחנך כאחד. במידת מה הוא דומה למקצוע היסטוריה, שגם בו אין ספר הלימוד עומד במרכז, אלא מהווה אמצעי עזר, ולא דווקא מן היעילים ביותר.

ט ע ו ת ב: 'מטרתנו בהוראת דינים — להביא את התלמיד לידי שליטה גמורה בהלכה, למען יידע איך לנהוג בכל הזדמנות ובכל מקרה בכל חייו.'

לא ולא! תפסת מרובה — לא תפסת! אין כל אפשרות, ואין גם כל צורך, להביא כיתה לידי שליטה בתומר הלכתי מסועף מאד ומרובה-פרטים. הגודש עלול להחניק את התעניינות הצעיר בעודה באיבה ולהביאו לידי יאוש; העצים עלולים להסתיר את היער ולטשטש שביליו ואז החניך יתעה בו, או לקעקע את יפיו, ואז ייצא ממנו.

ט ע ו ת ג: "די לנו, אם נקנה לתלמידינו כמות מסויימת של פרטי דינים. 'ספי ליה כתורא!' ישנן כמה עשרות הלכות ויזכור אותן על בוריין ואי"ה יקיים אותן. אין צורך להסביר לו שיטות וכללים, ואין לסבך את הלימוד הפשוט ע"י הסברה מפולפלת."

כמעט-ההיפך נכון! כדי שהנער והנערה בימינו יקיימו את שהם חייבים לקיים, צריכים הם להבין את העקרונות, שמהם נובעים הפרטים ושבתוכם הם משתלבים. חייבים ללמד את רעיונות-היסוד שבכל נושא ולשבץ בתוך מסגרת זו כמות מוגבלת של פרטים, שיוכאו כביכול להדגמת הרעיון. ככל שהתלמידים מתקרבים להתבגרות, כן סולדת נפשם משינון פרטים, שאינם מצטרפים זה אל זה ע"י עקרונות מרגן. ברצותך ללמד ילד (או ילדה), איך לטלפן לחבריו — אף שאינם רבים מאד — אל תעמיס עליו את זכירת כל מספרי הטלפון; מוטב, שתלמדו כיצד משתמשים במדריך! ואם בשינון-מה חשקה נפשך, השתמש בשמות החברים כחומר לאימון ולתי-

רגול בספר הטלפון. — לעולם השתדל ללמד את בנך — ותלמידך בכלל זה — דעת ולא לפהו בינה, ואל תלעיטהו ידיעות מבודדות וחסרות-קשר.

טעות ד: נטפל בנושאים נבחרים בלבד; סוף סוף אין התלמיד צריך לדעת אלא את הנוגע לו למעשה לעת עתה. הנער אינו צריך ללמוד הלכות כשרות, הנערה לא תתעסק בהלכות ציצית ותפילין, ושניהם לא יעסקו בהלכות אישות, גישואין וגירושין, יבום וחליצה וכיו"ב.

יש גרעין נכון באמירה זו, אך עיקרה — טעות פטאלית, פרי התעלמות גמורה מן העולם, שבו תלמידינו חיים, ומן המגמה המאפיינת היום כל אדם צעיר וכל מוסד חינוכי ראוי לשמו. הנוער רוצה להבין את הנעשה סביבו; על כל פנים הוא רוצה בכך יותר משהוא רוצה שמסביבו יגידו לו מה לעשות. למה איפוא נבסס את חינוכנו על דיכוי התעניינותו הטבעית, תחת אשר נשמח על כל זיק של התעניינות באיזה תחום רוחני שהוא וננסה לנצלו ולקשר אליו את שאנו מעוניינים להקנות? — עלינו לשאוף להעניק לכל תלמידינו — נערים כנערוֹת — השכלה הלקתית שיטתית; והאומר 'השכלה' אומר הבחנה בין מוקדם למאוחר, בין יסודו של דבר למסתעף ממנו, בין כלל לחריג, בין דאורייתא לדרבנן, בין דין למנהג, בין חובה להנהגה טובה, בין עיקר לטפל. טלית ותפילין הם מוצגים, שיש עניין טבעי רב בהצגתם, בפירוקם ובהרכבתם לשם תיאור, מלווה הסבר ועיון, של חלקיהם ושל תכונותיהם; ודאי צריכה גם הנערה להכיר מכשירי מצווה אלה, ורק לפרטי דינים של לבישת ציצית והנחת תפילין אין היא זקוקה. אין צורך לומר, שכל הקשור במוסד המשפחה היהודית מעניין גוער מתבגר; הוא הדבר בהלכות הקשורות בחיי החברה והכלכלה. ללא ספק שומה עלינו להכליל נושאים אלה בתכניתנו.

טעות ה: 'הקושי העיקרי בלימוד הלכה הוא, שהחומר מסובך ומפותל מאד, שמרובות בה הבחנות דקות, שלהבנתן דרוש כוח הפשטה מפותח. די לנו איפוא, אם נערוך את החומר בקפידה רבה ונעשהו כללים כללים. השיטתיות שבסידור והבהירות שבניסוח תאפשרנה לתלמיד להתמצא, וכך תצלנה אותו מיאוש ומטביעה במערבולת הפרטים'.

אמנם כן: כל הנאמר כאן נכון מאד, חוץ מן המלים 'די לנו'. חומר ערוך ומסודר — למידתו תענוג היא למי שמתעניין בו, למי שיש בו

'הנעה' (מוטיבאציה) המספיקה בעצם גם למאמץ גדול; תלמיד צמא כזה הזוכה למורה בעל שיטה ולספר-לימוד ערוך יפה, יחוש כמי שמושיטים לו בקנה את שהיה מוכן לכבוש בהסתערות, כמי שמגישים לו במתנה את שהיה מוכן לרכוש בדמים מרובים; אכן תענוג גדול הוא זה מאין כמוהו. אבל — דא עקא: לא זה המצב בכיתותינו; תלמידינו אינם 'צמאים' לדינים, והרבה מורים בורחים מהוראת מקצוע 'שנוא' זה ומשתמטים ממנה. עלינו להזהיר איפוא ולהטעים בכל לשון של הטעמה, שסידור החומר, הבהרתו וניסוחו השיטתיים — עם כל חשיבותם העצומה ותועלתם הגדולה להדרכת המורה — אינם אלא צעד ראשון, נחוץ ומכריע אך בשום פנים לא מספיק, להכנת השיעור. בעייתנו העיקרית אינה איך לספק ולהשביע את התעניינות תלמידינו, אלא איך לעורר התעניינות זו; לגרות את תיאכונם הרוחני אנו נדרשים, ולא רק להגיב עליו.

אף על פי כן — בל נקדים את המאוחר ונתעכב קודם-כל מעט על החובה הראשונה של המורה המתכוון לשיעורו, והיא ללמוד את החומר, הוא עצמו, עד שיהא כולו שלו; בכך ניכנס לגוף הנושא שלנו, הלכות שבת.

ג. צעד ראשון: לימוד החומר כדי שליטה בו

מיותר הוא להדגיש, שאין אדם רשאי לגשת אל הוראה בכלל ואל הוראת הלכה בפרט בלי לשלוט בחומר שליטה סבירה. אין זאת אומרת, שהוא חייב לדעת לפסוק הלכה או לזכור בעל פה פרטים ופרטי פרטים; אך עליו להבין את יסודות ההלכה, את המושגים, את העקרונות ואת הכללים הראשיים — ובאלה הוא אמנם חייב לשלוט.

לא כאן המקום להרצות, אפילו לא דרך סיכום, את יסודות הלכות שבת, ומה גם שמלאכה זו נעשתה בשנים האחרונות בצורה מופתית על ידי תלמידי חכמים 'בעלי הוראה' (בשני המובנים של מושג זה). נפנה איפוא את הקורא אל הרשימה הביבליוגרפית שבמאסף זה¹⁶ ורק נעיר הערות קצרות. בנוגע להסברה הרעיונית של עניין השבת — יורשה לנו להצביע — מתוך ספרות ענפה למדי — על הספר 'חורב' של הרב ש"ר הירש זצ"ל¹⁷ וכן על פירושו לפרשת 'ויכולו' בתוך פירושו לס' בראשית, שתורגם לעברית; על הספר האנגלי של פרופ' א"י השל A. Heshel - Sabbath, Its Meaning

¹⁶ ביבליוגרפיה נבחרת לדרכי ההוראה וההדרכה בנושא "שבת", מאת מ. ריגלר, עמ' 409 ואילך. הציונים הניתנים בסוגריים בהמשך סעיף זה מתייחסים למאמרו של מר ריגלר.

¹⁷ בחלק השני, "עדות", של ספר זה — פרק כא.

for Modern Man. New York 1951. ועל ההסברה של פרופ' גחמה ליבוביץ בתוך ספרה 'עיונים חדשים בספר שמות', עמודים 387 – 394, 462 – 465; הסברה שהיא בבחינת מועט המחזיק את המרובה. את ההלכות עצמן ליסודותיהן ולמקצת פרטיהן עיבדו כאמור שורה של רבנים-מורים, ואפשר לומר, שלאחר עבודותיהם של הרבנים ביברפלד (42), ברמן (133), נויבירט (60), אייזנברג (15), שלנגר (48) ולאחר פירסום טבלאות ואיורים בתוך ספרים ובנפרד – כמערכת מפות-קיר – למשל ב'קונטרס השבת' (44), – לאחר כל אלה יכולים כל מורה וכל גננת, היודעים עברית או אנגלית או גרמנית, למצוא הדרכה מוסמכת ומעובדת להבנת מהותן של הלכות שבת; וכל בוגר תיכון בישראל ימצא בספרים המוזכרים לאחרונה (60, 15, 48) – ובעיקר בספרו של הרב שלנגר – הסברה שיטתית להפליא כדי להגיע לשליטה בחומר, במלוא המידה הדרושה לו ובכוחות עצמו בלבד. – מאידך גיסא, נדונו פרטים למאות בתוך הטבלה של אורי כהן הכלולה בחוברת של הרב י' אייזנברג, 'שבת לה' (15)¹⁷.

מובן מאליו, שדיני שבת זכו לניסוח מחודש גם בספרי הלימוד להלכה, המיועדים לביה"ס הממלכתית-דתית, ונציין בעיקר שניים מביניהם: – 'יר הלוי עציון' – פרקי דינים לכיתות א-ד, הוצאת המזרחי תש"ז פרק ט (כ"8 עמודים);

– 'אריגור' – הליכות עולם, פרקי דינים לכיתות ג-ח, הוצאת המחבר, ת"א (למעלה מ-35 פרקים, בכרכים המיועדים לכיתות ד, ה, ו, ז – הכל לפי תכנית הלימודים הממלכתית-דתית).

ד. צעד שני: ארגון החומר, מיונו וסידורו להוראה:

הנה למדת הלכות שבת ואתה שולט בהן; אולי אפילו תלמיד-חכם אתה ועברת על מסכתות שבת וערוכין, גפ"ת, ראשונים ואחרונים, פוסקים, מפרשים, מבארים ומחדשים. אתה רואה עצמך מצוייד בידיעות רחבות ועמוקות, כמוכן ומזומן ללמד נושא זה בכל כיתה.

לא מיניה ולא מקצתיה! אינך מוכן ואינך מזומן, והכשלוך רובך לפתחך!

¹⁷ לקוראי אנגלית נזכיר את ספרו של הרב גרונפלד; Dayan Dr. I Grunfeld, כמו כן נציין את המהדורה המורחבת והמנוספת של The Sabbath, London, 1954. ספר קיצור שלחן ערוך שהוכנה ע"י הרב מ.מ. ברעסלויצ'ער: קיצור שלחן ערוך. הוצאת סיני, תש"ך סימנים עב-צו.

כשם שלא ייתכן לשתול או לנטוע בקרקע שאינה מסוגלת לקלוט, כך לא תצליח להשריש בלב תלמידיך את הלכות השבת, אם המפגש בין חומר הדינים לתודעת החניכים יהא חיצוני, קר ועקר. חייב אתה להרעיד את נימי נשמותיהם, לגעת בשכבות-הנפש העמוקות! ואיך תעשה זאת? כלום תשנה קצת את הדינים, 'תגלח' אותם, תקהה את החוד שבהם כדי 'להתאימם' לטעם הילדים? לא ולא, הן לא נזייף את התורה ולא נחליפנה; אבל קודם כל נתבונן בתלמידים, נשים עצמנו במקומם (גיל, רקע, מטען ידיעות וכו'); נרבה לשקול את דברינו, נפעל בזהירות ומתוך שיקול פסיכולוגי ונלמד בסדר מתאים ובשפה מתאימה. אי אפשר, כמובן, לפרט את השיקולים ואת שלבי ההתבוננות הפסיכולוגית הזאת. נוכל רק לנסות להדגים ולהעמיד את הקורא על כמה כללי יסוד.

1. עשה קודם ללא-תעשה:

בטרם נציג את פניה החמורות של השבת, את האסור בה, את הנורא שבחיי-לולה ואת הענשים שנאמרו במחללה, נתאר את צדדיה הנעימים: כיבוד ועונג, שולחן ערוך ונרות, קידוש והבדלה, זמירות ותשבחות, קריאת התורה וההפטרה. אמנם אין מקום להפריז בכך, שכן גם בשעת הכרת פניה 'הזועפות' של השבת אין לשבור את לב התלמיד, ועל כן ההכרח 'לשמור' על חלק של המצוות הקלות ('קלות' מבחינה פסיכולוגית, לא מבחינה ערכית, כמובן), כדי שנוכל לשזר את הוראתן לתוך לימוד המצוות החמורות (שוב: 'חמורות' מבחינה פסיכולוגית: שאינן מתקבלות על הלב בנקל). בעיקר אמורים דברים אלה לגבי מי שלא זכה להכיר שמירת שבת בבית הוריו בהיותו פעוט. זכור לי מקרה בנער כבן 14, שנזדמן בשבת לתוך מועדון של תנועת נוער דתית, והדבר הראשון ששמע שם היה, שאסור לו לבוא בשבת תוך נסיעה ברכבת התחתית. אך הנער הזה גר בשכונה מרוחקת מאוד מן המועדון; מה הפלא, אם מעולם לא חזר לא למועדון הזה... ולא לשבת?! לרוב בני אדם קל יותר להתקרב למעשה-של-מצווה, שיש בו טקס ויש בו יופי והדר והתרוממות-רוח, מאשר לקבל על עצמם מגבלות ואיסורים, שבתחילה נראים תמיד כחסרי משמעות. מן המעשים יגיעו למחדלים; מגילויי האהבה שבמצוות עשה¹⁸ יגיעו לידי יראה!

18 השווה רמב"ן (שמות כ, ח) לפסוק 'זכור את יום השבת לקדשו', וז"ל: מצוות עשה גדולה ממצוות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה; ודוק: 'גדולה', לא: חמורה.

2. רצוי למנוע קונפליקטים:

במסגרת הפורמאלית של בית הספר מוסגר התלמיד בידי מוריו, והללו יכורים לים ללמדו מה שעולה על ליבם. אבל חובה מוסרית מוטלת על כל מורה שלא להעמיס על תלמידיו מצוות, שאין באפשרותם לקיימן. המלמד ילדים, שהוריהם אינם מנהלים אורח חיים דתי, חייב לשקול היטב, אילו דינים יגלה להם ואילו לא. מובן מאליו: הוא לא ישקר ולא יזייף את ההלכה, אבל הוא יימנע ככל שיוכל מליצור קונפליקט בנפש הילד ומלשסע את אישיותו בין המסגרת הביתית ודוגמת ההורים מצד אחד ובין תורת המורה מצד שני. אין טעם ואין היתר ללמד ילד בן שבע, הגר אצל הוריו ומחלל שבת עמהם, שאסור להדליק את החשמל או לנסוע במכונית, שכן באשר הוא שם נמנעת ממנו כמעט לחלוטין האפשרות לעשות שבת לעצמו וללמד את אביו ואת אמו. מורה בעל מצפון יתאם את פעולתו עם שותפיו לחינוך (הורים, מדריכים), ישקול עמהם את הקו החינוכי שיש לנקוט בו – בלי שיתכחש לייעודו כמחנך דתי. לעתים יהא עליו לגייס הרבה תבונה והרבה טקט ורגישות כדי להצליח במשימתו, ויש להודות שלא תמיד יעלה בידיו למנוע היווצרות קונפליקט, גם אם יפעיל את כל קסם אישיותו ואת כל מלוא כחותיו המוסריים והפדגוגיים. – במקרה זה ינסה לרכוש את אמונו של החניך, לטפל בו טיפול אישי מסור ולסייע לו להתגבר על מצבו הבעייתי ולשוב לאיתנו – למצב מאוזן ולשיווי משקל.

אגב, בעיה זו של אי-התאמה בין תביעת המורה לבין הרמה האמיתית של בית ההורים קיימת עקרונית כמעט בכל כיתה, הן במישור המוסר, הן במישור הדתי, ולפעמים גם במישורים נמוכים יותר כמו סדר ונקיון, דייקנות, נימוסין וכיו"ב; ואע"פ שלמזלנו אין הבעיה חריפה בדרך כלל, היא מעמידה כל מחנך בפני האתגר להפעיל השפעתו לא באמצעות הטפה ודיבור תוקפני של מיקורת ושל תביעות, כי אם בכוח אישיותו הקורנת ובאמצעות ניסוחים בעודנים, שרישומם ניכר במעמקי התודעה של החניך.

3. מן הקל אל הקשה, מן הפשוט אל המורכב, מן המוחש אל המופשט, מן הקרוב (למציאות התלמידים) אל הרחוק (ממנה):

כללים קלאסיים אלה – כוחם יפה, כמובן, גם ביחס להוראת דינים. אין זאת אומרת, שהצעת החומר תבוצע תמיד בדרך אינדוקטיבית, שכן דבר זה תלוי בטיב הנושא הנדון ובמבנהו הפנימי. את סוגי 'מוקצה' או את המושג 'תולדה' רצוי לבנות בכיתה ע"י סינתיזה של פריטים, אך את אחת-המלאכות,

את מצוות כיבוד השבת ועונג-שבת בעדיף ללמד אולי בדרך של ניתוח מקורות מתאימים (ישעיה נח; משנה שבת ז, ב).

4. מעגלים קונצנטריים :

בבית-ספר יהודי ראוי לשמו נושא השבת לא ירד לעולם מסדר היום, ולפחות שלוש פעמים (כ-12 שנות הלימוד!) יעסקו בו באינטנסיביות. והנה, לא נראה לנו לפורר את הלכות שבת ולפזרן בין ההזדמנויות האלה, אלא אנו ממליצים לנצל את מחזורי הלימוד לשם הוראה במעגלים קונצנטריים. שלוש פעמים יעברו התלמידים על הנושא השלם, אך כמות החומר, דרך הגשתו, רמת הלימוד והיקף הראייה ילכו וישתנו ממחזור למחזור.

ה. המתזור הראשון :

במחזור הראשון (=עד גיל 11 בקירוב) ישמש תיאור הווי השבת כנקודת-מוצא ללימוד ההלכות בדרך אינדוקטיבית בעיקר. בשיחה חפשית ובמשא-ומתן מודרך ע"י המורה יעלו התלמידים את תמונת השבת היהודית למרכיביה השונים, על היש שבה ('מה שעושים') ועל האין שבה ('מה שאין עושים'). עקרון המציאות החיה הוא שינחה את המורה בחלוקת החומר ליחידות מיתודיות, כגון: הנרות, שולחן ליל השבת, במטבח, בחדר האמבטיה, ברפת, ברחוב, בשדה, אנו משחקים, יום שלג, יגאל חולה, טיפול בתינוק, סבא נפל, מוצאי שבת וכו' וכו'. — שמירת השבת תוצג בשלב זה כאורח חיים אוביקטיבי, טבעי ומוכן מאליו: כל יהודי טוב חי כך, ומסכנים הם אלה, שאינם מכירים אותו או שאינם רגילים אליו.

ספר הלימוד המתאים לשיטה זו — ואשר לפי מיטב ידיעתנו טרם נכתב — הוא מיקראה, שתוקדש לנושא השבת* ושבה יוצג כל החומר בצורת סיפור ותיאור, תמונות ואיורים, חידות ושעשועים וכיו"ב ושרק בסופי פרקיה ינוסחו דיגים מפורשים. הוראת ההלכה תשתלב באורח טבעי בהוראת הלשון, המולדת והטבע: כשם שילמדו על הדואר ועל הרכבת, על הלבוש, על המעון ועל המזון — כך ילמדו על השבת החיה וה'נחייית' לפינותיה השונות.

* כמובן, המיקראה הזאת יכולה להיות מקיפה יותר 'ולכסות' גם נושאים אחרים, אבל הוראת השבת והלכותיה לפי המכוון כאן מצריכה חומר רב למדי, שרצוי לפזר אותו על פני כמה שנות לימודים. מבחינה טכנית עשוי הפתרון להימצא במיקראה מיוחדת לשבת, אך כרוכה חוברות חוברות.

אף זאת: גם בלימוד הנושא 'שבת' יקפידו על העשרת אוצר המלים והמושגים של הילדים, וכך הם יבואו במגע ראשון עם מושגי ההלכה המופשטים, כגון 'מלאכה', 'גזרה', 'מוקצה', ועם כללי הלכה פשוטים כמו 'אין קידוש אלא במקום סעודה' או 'כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן' ועוד.

תפקיד חלוצי ובעל סיכויים חדשים בחינוך הדתי מצפה כאן לטלוריזיה החינוכית: כמה עשרות סרטונים, שיתארו, בליווי הסבר עיוני, את הפעילות שבימי החול ולעומתה את השבת הנשמרת כהלכתה במטבח של מלון גדול, באזור תעשייתי, במרכזה של רשת חשמל (של קיבוץ דתי, למשל), ברפת, בכרם, בסדנה, בחדר האמבטיה של מעון ילדים, בבסיס אימונים של צה"ל וכו' וכו'*. יהא אולי בכוחם להשיג הישגים חשובים הן בהקניית מושגים הן בהחדרת ערך השבת ומשמעותה לליבות התלמידים.

במדור התרגילים ושיעורי הבית יוזמנו הילדים להפעיל מחשבתם על מנת להפיק ממה שנלמד את מלוא הידע הגנוז בו ולהשלימו במידת-מה. הם יידרשו איפוא, למשל, להשלים משפטים או לזמק קביעות מסויימות, לעיין בספרי הלכה ולמצוא בהם דינים שלא למדו, למלא טבלאות או להתאים זה אל זה מושגים או מונחים — וכיוצא באלה אימונים המגרים את המחשבה ומשעשעים במקצת. ננסה להדגים:

- א. (בשולי הפרק 'הכנת השבת בבית'): כל ערב-שבת אומרת אמא ליוסי: אל תשכח להוציא את הסידור מילקוטרך! הסבר, מדוע.
- ב. (לאחר הפרק 'הבדלה'): רוצים להבדיל, ומתברר שאין בשמים בבית; מה לעשות? — עיין בש"ע אורח-חיים רצז, א.
- ג. (לאחר הפרק 'במטבח'): השלם את הקטע הבא: במקום ∞ כתוב תמיד מלה אחת ויחידה, ובמקום — כתוב משפט קצר:

לאחר סעודת ליל-שבת ∞ לשטוף את הכלים, מפני ש — — — — —

ובמשך יום השבת מותר להדיח ∞ , מפני ש — — — — — ;

אבל סירים ומחבתות וקדרות ∞ לנקות בשבת, שכן — — — — — .
- ד. (לאחר לימוד הפרק 'ברפת ובלול'): רשום בסוגריים שבטור ב את

* * אין הכוונה לסרטים על הווי בית הכנסת ושולחן ליל השבת וכיו"ב, המיועדים להראות העמים והשרים את יפיה' של שבת-מלכתא וההופכים אותה בכך לחומר מוזיאוני; כאן הכוונה לסרטונים לימודיים, שתפקידם להמחיש חומר ולהחיות את המושג 'שביתה ממלאכה', היינו להראות, מה אין עושים ומה ואיך עושים בשבת בתחום מלאכת החול.

המספרים המתאימים לטור א ואם יש לך להעיר הערה קצרה, עשה זאת בטור ג.

הערה: לנוחיות הקורא רשמנו כאן באות מיוחדת את התשובות המלאות.

טור א	טור ב	טור ג
1. לשחוט פר	מותר (3)	גם הכהמה צריכה 'לנוח' ואין לצערה.
2. להחזיר ללול תרנגולת שברחה	מותר ע"י נכרי או במכונה	משום צער בעלי חיים התירו חכמים אמירה לנכרי, ואילו המכונה ערוכה מאתמול.
3. להאכיל הבקר	אוטומאטית (5) מותר, אך בלי להרים (2)	בעלי חיים 'מוקצים' הם, ואין להרימם.
4. לגבל במים את התערוך-בת (מוק העופות)	אסור בהחלט (1)	אחד מאבות-המלאכה: השוחט
5. לחלב פרה	אסור, אך יש עצה (4)	לגבל אסור, אך בשעת הצורך מותר לשים מים לתוך התערוכת.

1. המחזור השני:

במחזור השני (עד גיל 15 בערך) יאורגן החומר לפי מבנהו העצמי, היינו לפי קטיגוריות ההלכה. הפעם יושם הדגש על הבנת יסודות הלכות שבת, עיקריהם ודרך הסתעפותם – כשהפרטים משמשים חומר להדגמה ולאיימונים בלבד¹⁹.

נראה לנו לחלק את החומר המרובה לשש חטיבות, ואנו מייעצים למורים לקבוע את היחס שביניהן (במה יאריכו ובמה יקצרו) וכן את הסדר, שלפיו תוצענה לפני הכיתה (במה יתחילו ובמה יסיימו), בהתאם

19 לפי שיטה זו נכתב ספרו של הרב מ-ח של נגר (עיין לעיל, פרק ג), שניסינו לתארו ולהעריכו ב'בשדה חמ"ד' אדר – ניסן תשכ"ד; אך על המורה מוטל המאמץ העיי-קרי להפוך הוראה זו למחנכת, ואת זאת אפשר לעשות, גם אם בידי התלמידים ספר לימוד פחות מעובד כמו 'שבת לה' 'שבהוצאת 'השכל', שתרגמו לו אוסף של כמה מאות 'שאלות בהלכות שבת', מלוות ציוני מקורות; ויורשה לנו להעיר ולהזהיר, שאין לטפל בכיתה אלא במבחר מצומצם מאוד מתוך שאלות אלה! לפי מצבו הנוכחי של 'שוק הספרים' בנידון, נייעץ למורה להשתמש ב'שבת לה' כספר-לימוד שבידי התלמידים, ולכוון את דרך הוראתו לפי ספרו של הרב של נגר מצד אחד ולפי הסקירה שבספר מו"ר פרופ' ע"צ מלמד, 'פרקי מנהג והלכה' (עמודים 51 – 125) מצד שני.

לתנאים ולנסיבות: רקע התלמידים והשכלתם הכללית והיהודית, תכנית לימודיהם במקצועות אחרים (כגון תנ"ך, מחשבת ישראל, תפילה) ועוד. את העיבוד (החלקי) שלהלן אין איפוא לראות אלא כדוגמה בלבד.

ח ט י ב ה ר א ש ו נ ה : סקירה על הנאמר על השבת בתורה, ומתוכה התוויית המסגרת ללימוד כל הלכות השבת.

כבר בפרשת ויכולו²⁰ אנו מוצאים 'ויברך א' את יום השביעי ויקדש אותו', ואותה לשון כפולה חוזרת בעשרת הדיברות:²¹ 'על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו'. שתי פנים יש איפוא לשבת: פנים של ברכה ופנים של קדושה; פנים של 'תוספת טוב', של 'נפש יתירה לאור באור החיים'²² מצד אחד, ופנים של איסורים ושל הימנעות, של פרישות וזהירות יתרה²³ מצד שני. הברכה – כולה מאת ה' היא, הוא המעניק אותה, ואין בני אדם מסוגלים 'לברך' אלא בדיבור פה בלבד: בברכת שבת ותהילה או בברכת תפילה. – וה' בירך את שבתם של ישראל במדבר במן, 'שכל ימות השבוע ירד להם עומר לגולגולת ובשישי לחם משנה' (רש"י – בפ' ויכולו, ובדומה לכך בפ' יתרו); אך מנה כפולה זו של דגן שמים אינה 'תוספת טוב' גשמי בלבד, אלא תוספת של השגחה אלוהית, תוספת חכמה וקרבה לעולמות עליונים, תוספת 'איתערותא דלעילא'. כיצד יזכה אדם לברכת שמים זו וכיצד ימשוך על השבת שלו את הברכה האלוהית? הווי אומר: על ידי שיקדשהו!

אמנם גם הקדושה – מקורה בה' יתברך ובו בלבד, ושום דבר אנושי אינו קדוש מצד עצמו; ובאמת אנו מכנים אותו 'מקדש השבת', שכן הוא אשר קידשה במן – 'שלא ירד כלל בשבת' (רש"י כנ"ל); אבל הוא בפירוש ציוה לנו: 'זכור את יום השבת לקדשו'²⁴ ו'שמור את יום השבת לקדשו'²⁵, וכידוע 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו'²⁶. אמור מעתה: חייבים אנו לקדש את השבת בשתי דרכים: בזכור ובשמור, וכל דיני שבת מסתעפים משני עיקרים אלה.

20 בראשית ב, א-ג.

21 שמות כ, יא.

22 השווה פירושי ראב"ע ור"ע ספורנו לבראשית ב, ג ופירושי ראב"ע ורמב"ן לשמות כ' ח.

23 למשמעותה של לשון 'קדושה' עיין בפירוש רש"י לויקרא יט, ב; לשמות כב, ל; לויקרא כ, ז וכו'; לדברים יד, כא; כב, ט וכן בפירוש רמב"ן לויקרא יט, ב.

24 שמות כ, ח; רבים משתבשים וקוראים לקדשו, בקמץ קטן כביכול הנשמע כהגה 0. הנכון הוא כמובן בפתח ובדגש legaddesho שכן לפנינו שם-הפועל של השורש קדש בבנין פיעל ובתוספת כינוי-מושא: לקדש אותו.

25 דברים ה יב.

26 רש"י על פי מכילתא.

זכור – מהו? זכירה בלב, וזכירה בפה, שלא נשכחהו במשך כל ימות השבוע ושנזכירהו בברכה ונביע קדושתו בשעת התפילה ובשעת הסעודה, בקידוש ובהבדלה, בכניסתו וביציאתו; 'לקדשו' – כמה אתה מקדשו? במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שלא תהא סעודתך של שבת כסעודת החול, ולא עטיפתך של שבת כעטיפתך בחול...²⁷ כל הכנות השבת, הנעשות בששת ימי החול ובעיקר בערב-שבת, כלולות בזכור' ואף כל ההתעלות הרוחנית, קריאה בתורה ולימוד התורה, ההקשבה לדרשת הנביא (בתקופת המקרא) ולדרשת הרב או החכם בימינו, חגיגות הסעודות וזמירות השבת, ובכלל כל המאמץ 'להבין מעשה ה' ולהגות בתורתו' (לשון ראב"ע) – הכל מצטרף לקיום מצות 'זכור... לקדשו'.

שמור – מהו? – 'מצוות לא תעשה' – שנשמור אותו לקדשו שלא נחללהו' (לשון רמב"ן), היינו שנקפיד על איסור מלאכה בכל מלוא היקפו: אבות-מלאכה ותולדותיהן, גזירות חז"ל – שבות ומוקצה ועובדין דחול, ואף איסורי-רים נוספים כגון מחמר ושביחת בהמתו, הכנה משבת לחול, אמירה לנכרי ומעשה שבת ועוד²⁸.

מתוך עיון בפרשת המן²⁹ נעמוד לא רק על לחם-משנה³⁰ ושלוש סעודות (הנרמזות ע"י שלוש פעמים 'היום' בפסוק כה)³¹, אלא גם על מצוות 'והכינו' ³² ועל איסור הכנה בשבת, על איסור מוקצה³³, על איסור תחומין³⁴, ואפילו על עירובי תבשילין³⁵. את טעמי השבת נמצא בפרשות, שמרביתן מופיעות גם בסידור:

27 מכילתא דרשב"י.

28 לא הקפדנו כאן שלא לכפול דברים, וההבחנה בין 'גזירות חז"ל' ל'איסורים גז' ספים' אינה מדוייקת כל צורכה.

29 שמות טו.

30 שם ה וכו'.

31 שבת קי"ז: 'חייב אדם לבצוע על שתי ככרות דכתיב לחם משנה... כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת? שלוש! רבי חידקא אומר: ארבע; א"ר יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו: ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה; רבי חידקא סבר הני תלתא היום לבר מאורתא... (חוץ מן הערב, חוץ מליל שבת).

32 פסוק ה.

33 שם.

34 פסוק כט.

35 פסוק כג; מקורות ימצא המעוניין בנקל, למשל בחומש 'תורה תמימה'; והנה אחדים מהם: שבת קיז, ע"ב – ביצה ב, ע"ב – פסחים מז, ע"ב – ערובין יז, ע"ב – ערובין נא, ע"א – ביצה טו, ע"ב.

פרשת 'ויכולו' (בעמידת ליל שבת ובקידוש ליל שבת) ופרשת 'זכור את' (בקידוש יום שבת) מלמדות, שהשבת היא 'זכר למעשה בראשית'; פרשת 'שמור את', הדיבור הרביעי נוסח פ' ואתחנן, מבארת, שהיא גם 'זכר ליציאת מצרים', ואילו פרשת 'ושמרו' והפסוקים שלפניה³⁶ מציינים את השבת כאות בין הקב"ה לבין בני ישראל 'לדעת כי אני ה' מקדשכם'³⁷ — אות לקדושתם של ישראל.

את יחס השבת אל מצוות אחרות נברר על ידי בדיקת ההקשרים, שבהם היא מוזכרת: מקומה בלוח המועדות³⁸ ובין הרגלים³⁹ יחס למצוות מורא אב ואם (ויקרא יט, ג ורש"י שם), דמיונה למצוות שמיטה וקירבתה למצוות מורא המקדש⁴⁰ ועוד. במיוחד נעמוד על יחס השבת אל מלאכת המשכן, וכאן נעיין לראשונה במשנה⁴¹ המונה את ל"ט המלאכות ואשר תידון להלן ביתר פירוט⁴². גם קרבן מוסף שבת, השונה לגמרי משאר מוספין⁴³ ושאינ בו שיעיר לחטאת, יוזכר במסגרת זו, ואם נרצה, נעיף מבט גם על פרשת לחם הפנים שבסדר אמור⁴⁴.

— נטעים ונדגיש לאור כל אלה, שקדושת השבת עליונה על קדושת כל יתר 'הזמנים' ושונה ממנה, שכן השבת יונקת קדושתה מבורא העולם עצמו וחוזרת מדי שבוע במחזור נצחי ובלתי-מעורער, בשעה שהמועדים תלויים בקביעת החודש ובתאריך, שהם מעשה בית-דין⁴⁵. כמו כן נצביע, שגדולה השבת ממלאכת בניין המשכן (ובית המקדש) וממצוות מורא אב ואם, שאינן דוחות אותה, ובכלל ששקולה מצות שבת כנגד כל המצוות שבתורה⁴⁶.

תרגיל מעניין הוא לאסוף את כל העבודות האסורות בשבת, שהתורה הזכירה אותן במפורש או שפירוש מקובל בתושבע"פ קושר

36 שמות לא, יב - יז; תפילת שחרית וקידוש יום שבת.

37 שם יג.

38 ויקרא כג.

39 שמות לד, כא, ואולי גם כג, יב.

40 שמות כג, יב; ויקרא יט, ל; כה, ב - ו; ועוד.

41 שבת ז, ב.

42 בתורה: שמות לא, יג ורש"י שם; לה, א - ד.

43 במדבר כח - כט.

44 ויקרא כד, ה - ט.

45 ומכאן נוסח החתימה 'מקדש השבת וישראל והזמנים', עליו הקשו בגמרא (ברכות מט, ע"א וביצה יז, ע"א) ושפירושו מצטייר כך:

ה' מקדש ← השבת
← ישראל ← והזמנים.

46 ירושלמי נדרים ג, ט.

אותן אל פסוק מסויים. 'בחריש ובקציר תשבת'⁴⁷ נאמר בקשר לשבת, אך תנאים נחלקו, אם כוונתו לשביתה ב'תוספת שביעית' (שמיטה) או לשביתה ב'שבת בראשית'⁴⁸. 'לא תבערו אש'⁴⁹ מוסב בוודאי על שבת בראשית, אך נחלקו בעניין משמעותה של הזכרה יוצאת-דופן זו, אם 'לתלק יצאת' או 'ללאו יצאת'⁵⁰. אפיייה ובישול הוזכרו כפעולות אסורות רק בעקיפין⁵¹, אבל לשון הכתוב 'אל יצא איש ממקומו כיום השביעי' (שם כט) מלמדת גם על איסור יציאה מחוץ לתחום גם על איסור הוצאת מרשות לרשות⁵². המקושש עצים נרגם באכנים כדין מחלל שבת⁵³ ואילו דינו של המתמר אחר בהמתו נלמד מן הפסוק 'לא תעשה כל מלאכה אתה... ובהמתך'⁵⁴.

נסיים את סקירתנו בהכלטת חמש מצוות השבת, שמנו מוני המצוות⁵⁵:

שתי מצוות עשה:

- (1) לשבות בשביעי – שנא' וביום השביעי תשבת⁵⁶;
- (2) לקדש את יום השבת בזכירה – שנא': זכור את יום השבת לקדשו⁵⁷;
ושלוש מצוות-לא-תעשה:
- (3) שלא לעשות בו מלאכה – שנא': לא תעשה כל מלאכה⁵⁸;
- (4) שלא לענוש בשבת – שנא' לא תבערו אש בכל מושבותיכם כיום השבת⁵⁹;

47 שמות לד, כא.

48 עיין רשי' שם.

49 שמות לה, ג.

50 עיין רשי' שם.

51 שמות טז, כג.

52 ערובין יז, ע"ב ותוס' שם ד"ה לאו שניתן לאוהרת.

53 במדבר טו, לב – לו.

54 שמות כ, י; שבת קנג, ע"ב.

55 למשל רמב"ם, בראש הלכות שבת, וההולכים בעקבותיו, כמו ס' החינוך מצוות כד, לא, לב, פה, קיד (במהדורת הרב שעוועל, הוצאת מוסד הרב קוק הסימנים הם: כד, כו, לג, ע, קיד – בהתאמה).

אגב, המצוות של קרבן-מוסף ושל הסדרת לחם ולבונה לפני ה' בכל שבת אינן כלולות בחמש המצוות.

56 שמות לד, כא, שמות כג יב.

57 שמות כ, ת.

58 שמות כ, ט.

59 שמות לה, ג.

(5) שלא לצאת חוץ לגבול בשבת – שנא': אל יצא איש ממקומו ביום השביעי⁶⁰.

נרחיב את הדיבור על אותן המצוות מבין החמש, שעדיין לא נתקלנו בהן: על הראשונה ועל הרביעית.

את הראשונה ניטיב לפרש בעקבות רמב"ן ובעזרת דבריו בפרשת אמור⁶¹ ועל יסוד פירוט איסורי שבות שבמשנה⁶². לדעת רמב"ן ציוותה התורה 'עשה כללי' (לשונו, ריש קדושים) והניחה מקום לחכמים לפרט ולקבוע את 'הטרחים והעמל', הכלולים בו. – משל למה הדבר דומה? – למפקד מחנה צבאי המצווה באופן כללי 'בין השעות 2 ו-4 צריך להיות שקט מוחלט', והוא מניח לרב-הסמל שלו לנסח את הפקודות המפורטות (כגון הפסקת פעולת הפעמון החשמלי, איסור תנועה בתוך המחנה, איסור מוחלט לנגן, להפעיל רדיו וכו' וכו') המכוונות להבטיח את מילוי רצון המפקד. כן – להבדיל – ציוותה תורה דרך כלל⁶³ והניחה לחכמים 'להתגדר' בגזירת הגדרות: גזירות, סייגים וכו'. – נאמר לתלמידים דרך משל, שפעולות מסחריות כקנייה ומכירה אינן בגדר 'מלאכות', אך הן נאסרו על-ידי חכמים במסגרת מצוות-עשה זו, הנקראת בקיצור 'שבות'.

אשר למצווה הרביעית – טוב ללמדה בלשון הרמב"ם⁶⁴ ולהס- בירה בדברי ס' החינוך⁶⁵:

'... שרצה השם לכבד היום הזה שימצאו בו מנוחה הכול, גם החוטאים והחייבים... וזה גם כן מכבודו של יום הוא',
וראה שם 'משל למלך גדול' להרחבת הביאור.
בתור השלמה – נזכיר עוד שני פסוקים, שאין השבת מוזכרת בהם, אך לדעת חז"ל היא מכוונת ורמוזה בהם:

60 שמות טז, כט.

61 ויקרא כג, כד.

62 ביצה, ה, ב; אשכנזים רגילים לקרא 'שבות' בשוא ובשורוק, אך מתקבל על הדעת, שהנכון הוא שבות' בקמץ ובחולם, צורת המקור המוחלט של הפעל 'תשבת' שבפסוק. לא ידוע לנו, אם יש עדה בישראל הרגילה להגות מושג הלכתי זה לפי ניקוד זה. – לעצם העניין עיין גם ברמב"ם, ה' שבת פרק כא.

63 הרמב"ן רואה כמצוות כלליות כאלה (שחז"ל קבעו פרטיהן) גם את מצוות 'קדושים תהיו' (ויקרא יט, ב) ו'ועשית הישר והטוב' (דברים ו, יח), ואם איננו טועים, יש להבין כך גם הרבה דינים אחרים, שהם איפוא 'מדאורייתא' מצד שרשם ו'מדרבנן' מבחינת מהותם ותקפם.

64 הלכות שבת פרק כד הלכה ז.

65 מצווה קיד.

(1) 'שם שם לו חק ומשפט - חק - זה השבת' 66; מכאן שבמרה 'נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם: שבת וכו' (רש"י), כלומר: ראשונה היא השבת בין המצוות, שניתנו לישראל לאחר צאתם ממצרים, עוד לפני מתן-תורה: כנראה, צורך דחוף היה בה לעם, שזה עתה יצא מעבדות לחרות. ולפי זה מובנת התוספת 'כאשר צורך ה' א-להיך' שבדיבר הרביעי שבפרשת ואתחנן, כמו שאמר רב יהודה אמר רב: 'כאשר צורך - במרה' 67.

השבת היא איפוא חוק, שנצטוונו עליו עם היותנו לעם, חוק - כלומר צו אלוהי, 'שאומות העולם ויצר הרע מונין את ישראל' ואומרים: מה טעמו ומה בצע בשמירתו? חוק - כלומר, שאין רשות להרהר אחריו ושאדם מקיימו לא מתוך הבנה פנימית והזדהות, כי אם מתוך ביטול רצונו וכניעת לבבו בפני רצון געלם ונשגב ממנו. - אך מאידך גיסא אמרו חז"ל -

(2) 'וביום שמחתכם - אילו שבתות' 68, וכן אנו אומרים בתפילה: 'ישמחו במלכותך שומרי שבת'. שמחתם של שומרי שבת שמחה גדורה היא, שמחתם של עבדים המקבלים על עצמם מרצון את עול אדוניהם ושמחים במלכותו.

סקרנו כ-15 מקומות בתורה, והעיון בהם לימדנו את הכותרות הראשיות של הלכות-שבת וגם מספר מסויים של דינים ממש. ברכה וקדושה, זכור ושמור, חובת ההכנה ואיסור מוקצה, תחומין ועירובין, החוק והשמחה - כל אלה ערוכים עתה בתודעתנו זוגות זוגות. אך גם שלוש שרשי השבת, חמש מצוותיו ושתשע העבודות המוזכרות בתורה שבכתב הוסברו בכיתה, ואולי גם הספקנו להכיר את הקידוש ואת ההבדלה, נוסחאותיהם (פסוקים וברכות) ועיקרי דיניהם ומשהו מהלכות סעודות השבת ותפילותיה. - לפחות 6 שיעורים הוקדשו לסקירה זו, והגיעה השעה לבחון 69 ולסכם. הנה צרור-שאלות-מבחן לדוגמה:

1. הסבר, מה בין 'זכור' ל'שמור' ומדוע האחת מהן נמנית בחשבון תרי"ג והאחרת - לא.
2. עיין במשנה מגילה, פרק ד משנה ב, וציין את מספר העולין לתורה

66 מכילתא לשמות טו, כה; השוה סנהדרין נו, ע"ב.

67 סנהדרין נו, ע"ב.

68 ספרי לבמדבר י, י.

69 טוב לבחון כך, שהתלמיד ימצא תידוש ועניין בפתרון השאלות ושהמורה יוכל לעמוד הן על ידיעות תלמידיו הן על יכלתם להשתמש בהן באופן עצמאי, וכך יבחין בין ה'חכמים' שבכיתה לבין ה'נבונים' שבה.

- ביום חול, בראש חודש, ביום טוב, ביום כיפור, בשבת. איזה רעיון שלמדנו משתקף בשורת-מספרים זו?
3. עיין במשנת שבת, פרק ז משנה ב: אילו עבודות הוזכרו בכתוב כאסורות בשבת ואף-על-פי-כן אינן כלולות ברשימת ל"ט המלאכות?
4. ציין כמה מדיני סעודת שבת ומקורותיהם בתורה.
5. פרש את השורות הבאות (מתוך הזמר 'מה יפית'):
 סעודותיו בשבתותיו אשר שלש
 כאיש עניו בדת פלש
 במקרא חד היום שלש
 רמז שלושתן.
6. מצא בזמירות השבת רמזים לענייני הלכה שלמדנו עליהם (לעניי התל-מידים – סידור או 'זמירון').
7. מה למדנו מסמיכות השבת ל-
 א. מצוות כיבוד אב ואם;
 ב. ציווי מלאכת המשכן;
 ג. כל שאר 'מועדי ה' מקראי קדש'?
8. איך פירשו חז"ל את הפסוקים:
 א. אל יצא איש ממקומו (שני פירושים);
 ב. לא תבערו אש (שני פירושים לפחות);
 ג. על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו.
9. השוה בצורת טבלה בין נוסח הקידוש שבלייל-שבת לבין נוסח הקידוש שביום השבת, ובין שני אלה לנוסח ההבדלה. (הבחן בין פסוקים לברכות).
10. אמרו, שלמצוות השבת יש טעם דתי-חינוכי, טעם סוציאלי (חברתי) וטעם דתי-לאומי. – הסבר, מה כוונת המשפט הזה ותווה דעתך עליו.
11. מה יש בכל קרבן-מוסף פרט למוסף של שבת, ומדוע?
12. לרוץ בשבת – מה ידוע לך על כך? ואם עדיין לא למדת את ההלכה, נסה לנחש אותה ולנמק את ניחושך!

ח ט י ב ה ש נ י י ה : סידרת-שיעורים שנייה תעמיד במרכז את ל"ט המ-לאכות. המשנה – שבת ז, ב – שוב אינה זרה לתלמידים, וניתוחה יביאנו להכרה, שהיא כוללת עבודות משבעה תחומים של פעילות האדם ויצירתו:
 תחום ראשון: עשיית לחם, מחרישה עד אפייה (מלאכות 1 – 11);
 תחום שני: עשיית בגדים, מגויזה עד קריעה (מלאכות 12 – 24);
 תחום שלישי: הכנת קלף לכתיבה, מצידה עד חיתוך (מלאכות 25 – 31);
 תחום רביעי: כתיבה ומחיקה (מלאכות 32 – 33);

תחום חמישי: בניין וסתירה (מלאכות 34, 35, 38);

תחום שישי: אש (מלאכות 36 – 37);

תחום שביעי: הוצאה מרשות לרשות והעברה (מלאכה 39).

תפקידנו הראשון הוא לתאר ולהמחיש את טיבם המדוייק של ל"ט אבות-מלאכה אלה לתחומיהם. רובם (כגון זורע, קוצר, גוזז, תופר, שוחט, כונה, מבעיר, כותב וכו') מוכרים ומובנים לכל תלמיד, ומיעוטם (כגון מעמר, זורה, מרקד, פעולות הנול, מלאכות עיבוד העור, מכה בפטיש, מוציא ועוד) מצריכים הסבר ותיאור. ניעזר בתמונות, גטיל על התלמידים לחפש חומר בספרי עזר למיניהם, ואולי נמצא דרך להראות להם, למשל, מכונת אריגה בפעולתה ויראו במו עיניהם פירושו של 'המיסך והעושה שני בתי גירין והאורג... והפוצע'.

אך כבר בשעת ההסברה השיטתית הראשונה הזאת ראוי לשים לב לשני דברים נוספים: א. למקומה של כל אחת מן המלאכות במלאכת המשכן – שכן זהו קנה-המידה המבחין בין אב לתולדה ('הך דהוה במשכן חשיבא קרי ליה אב, הך דלא הוי במשכן חשיבא קרי לה תולדה')⁷⁰;

ב. להבדלים (הניכרים מאד!) בין ביצוע המלאכות בזמן המשנה לביצוען בימינו. יוסבר לתלמידים, איך חרשו במחרשה ואיך חורשים בטרקטור; איך קצרו במגל ודשו במקלות או בבהמות ואיך עושה היום הקומביין את שתי הפעולות בבת אחת; איך אפו על גבי גחלים ואיך אופים היום בכירי גז או חשמל; איך כתבו-חרטו בחרט ואיך 'כותכים' היום בעט, במכונת כתיבה, בצילום, בדפוס וכו' וכו'.

הסבר זה יביא אותנו באורח טבעי אל מושג התולדה על שני סוגיה: דמיון לאב בתכלית הפעולה או דמיון חיצוני לאב בעצם הפעולה. אך מייד נדגיש, שההבחנה בין אב לתולדה וכן בין שני סוגי התולדות אינה חד-משמעית, אינה מוסכמת בין הפוסקים, ובעיקר אינה בעלת חשיבות הלכתית ראשונה במעלה: אבות ותולדות אסורים מדאורייתא, על אלה ועל אלה מתחייב אדם סקילה או כרת או חטאת (על כך להלן)! לא נתעכב איפוא על הבחנות אלה, אלא נציג את אבות-המלאכות כקטיגוריות, שכל המלאכות האסורות מתמיינות לפיהן; משל למה הדבר דומה? – למגרות של 'קטלוג ממויין' בספרייה גדולה: בכל מגרה עשרות כרטיסים (– פעולות), אך על המדבקה המציינת את המגרה רשום הנושא הכללי של כל הספרים הרשומים במגרה; 'נושא כללי' זה הוא אב-המלאכה, וכל כרטיס מייצג תולדה.

70 ב"ק ב, ע"ב.

את היחס הזה ידגים המורה בכמה דוגמאות מגוונות⁷¹, ואח"כ ירחיב את המסגרת לגזירות חז"ל, כלומר לפעולות גוספות, שאינן תולדות אלא שחכמים אסרו אותן משום שבות, כפי שכבר למדנו ב'חטיבה ראשונה'. הפעם נעמוד על שלושת סוגי הגזירות: פעולות שנאסרו משום דמיון למלאכה (ובכ"ז אינן תולדות); פעולות שנאסרו, משום שהן עלולות להביא לידי עשיית מלאכה; פעולות שנאסרו לשם שמירת ייחודה של השבת, אופייה וצביונה. — גם חלוקה זו (שאינן חשיבותה ההלכתית גדולה כל עיקר) תודגם על-ידי המורה, וכך ילמדו התלמידים, שלגבי הלכות שבת אפשר למיין פעולה ולסנף אותה לאחת מן הקבוצות הבאות:

א. אב-מלאכה

ב. תולדה (מצד התכלית)

אסורות דאורייתא ובקיצור 'חייב';

ג. תולדה (מצד הביצוע)

ד. גזירה (משום דמיון)

אסורות דרבנן, ובקיצור 'אסור';

ה. גזירה (מחשש גרירת מלאכה)

ובקיצור 'מותר'.

ו. גזירה (לשם שמירת ייחוד השבת)

ז. פעולה מותרת בהחלט

לאחר שכמה עשרות פעולות נדונו בכיתה, יידרשו התלמידים לחפש במקורות ('משנה ברורה' או 'חיי אדם' או ספר קל יותר — לפי רמת הכיתה) את הנתונים המתאימים לפעולות גוספות, כגון:

- אגב דיון בדוגמות אלה ובדומיהן יש להסביר ולשנן לתלמידים, שחז"ל גזרו גזירותיהם לפי רוחב הבנתם ועומק התבוננותם הפסיכולוגית. על כן —
1. אי אפשר לעולם לנחש דינים על פי הגיון וסברא, אלא חייבים לעיין בספרי הלכה או לשאול שאלת-חכם, כל אימת שרוצים לברר שאלה מעשית מסויימת;
2. חייבים אנו לציית לגזירות אלה, גם כשאין הן מובנות לנו לגמרי או שאינן 'טעימות לחיכנו';
3. אין הגזירות מתבטלות, כאשר נראה לנו, שטעמן גלוי וידוע לנו ושבתל תקפו (בשל התפתחות הטכניקה או בשל שינויים באורח חיינו וכיו"ב); גזירות חז"ל (שבות) נצחיות הן, אלא ש—

71 חומר רב ומעובד ימצא בספרו של הרב שלנגר, רשימות ארוכות ובהן מאות פרטים יוכל למצוא בספרים אחרים על הלכות שבת, ולמשל בטבלה (ערוכה בידי אורי כהן) שבחוברת 'שבת לה'', עמודים 40–63, וכן ב'קונטרס השבת' ועוד.

הפעולה	אב המלאכה המתאים	הדין (הקבוצה)	הסבר
מריח פרי מחובר	הקוצר	אסור (ה)	גזירה שמא יתלוש.
סותר רקמה	הפוצע	חייב (ב) אסור (ד)	דומה לפציעת אריג לשם אריגה חדשה.
מותח קפיץ-שען	המכה בפטיש	חייב (ב) או אסור (ד)	מכשיר לפעולה תקינה כלי שאינו פועל (ב) או העלול להפסיק פעולתו (ד).
מעשן סיגריה	המבעיר והמכבה	חייב (א או ב)	מגדיל להבה וממעיט טה.
קושר קשר עניבה	הקושר	מותר (ז)	אין כאן קשר של קיי-מא (שכן יתירנו בערב) אף אין כאן מעשה אומן.
קורע האותיות שעל גבי חפיסת שוקולדה	המוחק	חייב (ב); למעשה: אסור (ד)	לאחר פעולתו שוב אין יכולים לקרוא את הכתוב, אך אין כוונתו לכתוב מחדש.
קונה סחורה (או מוכר)	הכותב	אסור (ה - ו)	עובדין דחול, וגם חשש כתיבה.
מסרק שער במברשת רכה	הגחז	מותר (ז)	אם אין לא כוונה ולא הכרח שישרו שערות
בוצר ענבים	הקוצר	חייב (א)	בצירה (בענבים) = קצירה (כתבואה)

4. חז"ל עצמם קבעו, באילו נסיבות נדחות גזירות אלה ולפי אילו כללים: כך למשל יש דברים אסורים, שחז"ל התירו לעשותם במקום שיש הפסד ממון גדול או צער בעלי חיים וכו'. על כגון דא נאמר: 'הם אמרו והם אמרו'⁷².

72 מטבע-לשון זו נמצאת למשל ברש"י כתובות י. ד"ה חכמים תקנו לאשה וכו', וכן בדברי ראשונים אחרים, והיא מבוססת על לשון התלמוד הירושלמי (למשל ר"ה ס"ב ה"א), אך כנראה אין היא נמצאת בדיוק כך בתלמוד הבבלי; ועיין אנציקלופדיה התלמודית כרך ט, ערך זה (ע' תמיח - תנ"א). - לעצם עניין נצחיותן

חטיבה שלישית: עסקנו כמה שיעורים בכירור ענייני הלכה טכניים, ועלינו לחזור ולפנות לנושאים כלליים ועקרוניים, שיש בהם לתלוחית של סברא והגיון. כמוקד הלימוד ישמש המושג 'מלאכת מחשבת', שבי-רורו יצריך שיעורים אחדים ויפגיש אותנו עם כמה שאלות מעשיות, שעדיין לא נגענו בהן ובשכמותן.

את ההסברה נפתח בדברי הא' לאדם בהיבראו, כלומר בפסוק⁷³:
'ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים:

פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו...'

כאן הועיד הבורא לאדם את התפקיד, או לפחות נתן לו את הרשות, לכבוש את הארץ ולרדות ביצורי תבל, כדברי רמב"ן⁷⁴:

נתן להם כוח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר ולבנות ולעקור ולנטוע ומהרריה לחצוב נחושת וכיוצא בזה... וכך אמר הכתוב⁷⁵: תמשילהו במעשה ידיך כל שתי תחת רגליו, צונה ואלפים כלם וגם בהמות שדי, צפור שמים ודגי הים וגו'..

רצונו של הבורא הוא איפוא, שהאדם יפרה וירבה, שיעבוד את העולם הגשמי ויפתחהו על-ידי פעולה ציביליזטורית ענפה ותוך שימוש ב'ממשלתו', כלומר ביכולתו המדעית והטכנולוגית: 'לא תהו בראה, לשבת יצרה'⁷⁶. במלים אחרות: על האדם להמשיך את מלאכת הבריאה של הקב"ה על-ידי מלאכת היצירה והעשייה שלו. את הפסוק 'אשר ברא אלהים לעשות'⁷⁷ מפרש רד"ק:

'הוא בראם בששת ימי בראשית שיהיו הם עושין מכאן ואילך'.

מצווים אנו איפוא 'לעסוק ביישובו של עולם'.

אמנם יישובו של עולם ייתכן בדרכים הרבה, והיצירה הגשמית אינה אלא אחת מהן, ולא דווקא המעולה שביניהן. חז"ל לא לימדונו את החובה לפתח ולשכלל את חיי העולם הזה, שאינו אלא פרוזדור לטרקלין, ומי אומר, שפרו-זדור זה צריך להיות גוח ונעים וממוכן? - אולי מותר לומר, שאם הפליגו חכמינו בערכה של העבודה, לא עשו כן אלא כדרך שאמר אותו חכם פיקח

של גזירות חז"ל ותקנותיהם' עיין בספר 'יסודות הלכות שבת' של הרב מ"ח שלנר, ע' 57 ואילך.

73 בראשית א, כח.

74 שם.

75 תהלים ח, ז - ט.

76 ישעיה מה, יח.

77 בראשית ב, ג.

ומפוכח מבין חכמי האומות: 'העבודה מרחיקה מאתנו שלושה פגעים גדולים: את השיעמום המנוון, את הפשע ואת העוני'⁷⁸.

אך מכל מקום – אם חובה אין כאן, רשות יש כאן: רשות ניתנה לאדם, וליהודי בכלל זה, לנטוע ולעקור, לבנות ולהרוס, להפוך עקוב למישור ורכסים לבקעה; לייבש לשונות ים ומקווי מים ולפתח רשת תעלות להשקאה ולשייט; להמריא למרום ולהפליג אל קצוי ארץ וים רחוקים, ואף לנחות על הירח ולהבקיע דרך אל תעלומות-נצח. האמנם בלתי-מוגבלת שליטתו זו של האדם על תבל ומלואה?

באה התורה וקובעת את מצוותיה המגבילות את פעילות האדם ותוחמות את תחומיה. לא כאן המקום להאריך בנושא זה ולהראות, מה הן הגבלות אלה לגבי בן-נוח ומה הן לגבי אדם מישראל. אך נעמוד על שני עקרונות: (1) צביונו היסודי של היקום צריך להישמר: 'את חקותי תשמרו'⁷⁹ מפרש רמב"ן 'חקות שמים' או – בעקבות רבי פנחס⁸⁰ – 'חוקים שחקקתי בהם את עולמי'; אסור לו לאדם להרכיב שני מינין, כי 'המרכיב שני מינין משנה ומכחיש במעשה בראשית כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם...'⁸¹ כלאי זרעים וכלאי הכרם, כלאי אילן וכלאי בהמה, ואולי גם כלאי בגדים, כולם נאסרו עלינו, משום שיש בהם משום התימרות מחוצפת לשכלל סדרי בראשית ומשום פריצת הגבולות, שבתוכם הותרה לנו פעילותנו הציביליזאטורית.

כמובן, אין הלכות כלאיים היחידות, שסביר לייחס להן משמעות זו של ריסון האדם בפעולות 'הכיבוש' שלו. אדרבה: הרבה איסורים הוסברו ע"י חכמינו לפי קו זה; אך דומה, שתורתנו הקדושה לא הסתפקה בריסון האדם מבחינת טיב פעילותו, אלא התנתה את זכותו של האדם-מישראל לקחת חבל בציביליזאציה וליהנות ממלאכתו בעולם הזה בתנאי חמור ונצחי, בלתי-תלוי בנסיבות היסטוריות ובאירועי-טבע, בתנאי בל יעבור.

(2) התנאי המוחלט הזה – שמו' ש מ י ר ת ש ב ת', כלומר הפסקה טוטאלית של הפעילות היוצרת אחת לשבוע, ביום השביעי – במחזור קבוע

78 דברי זולטיר ב'קנדיד', סרק xxx. – לעניין יישובו של עולם בקשר למצוות השבת עיין בחוברת 'פרשת המקושש עצים', היא חוברת יג של 'סוגיות בתורה ותלמודן על פי המקורות', ערוכות בידי הרב י" קופרמן; ובעיקר עמודים 50 – 54.

79 ויקרא יט, יט.

80 כנראה ע"פ ויקרא רבה, לה, ד. – יושם לב לכך, שהביטוי 'חקותי' מתפרש כאן – לא כחוקי התורה, אלא כחוקי הבריאה, כחוקי הטבע!

81 לשון רמב"ן שם.

'מעולם ועד עולם', מחזור שאינו קשור בשום תאריך ואינו תלוי בחידוש הלכנה ובקידוש החודש או באיזה גורם שהוא. ואלה דבריו של הרב ש"ר הירש⁸²:

היום, בו נמסרה בפעם הראשונה הארץ... לאדם למשול בה, צריך לשמש לו זכרון עולם, כי הכל מסביב לו לה' הוא, קניין הבורא, וכי רק מיד ה' ניתנו לאדם הכוח והזכות למשול בה – למען לא יתגאה בכוחו זה, כוח הממשל, אלא ידע, כי הכל קניין ה', וכי רק סוכן הוא עליו כפי רצון ה', אדון העולם. וכדי ליתן רוח חיים ברעיון זה, על האדם להימנע באותו יום מלהשתמש בכוח ממשלתו על הדברים; אל ישלח ידו לשום דבר לפרוש עליו את ממשלתו, ממשלת האדם, כלומר להפכו לתכלית הדרושה לחפץ האדם; ובכך ישיב, כביכול, לה' את העולם השאול לו מידו, למען ידע ויכיר, כי אך שאול הוא לו. לכן המלאכה האסורה להיעשות בשבת היא בעיקר 'מלאכת מחשבת', כלומר... מלאכה המוכיחה על הרעיון המבוצע באמצעות רוח האדם וכוחו⁸³.

אכן, מלאכת מחשבת אסרה תורה⁸⁴, שכן כך צויינה מלאכת המשכן בתורה⁸⁵, ואין 'מלאכת מחשבת' אלא 'מלאכת אומנות'⁸⁶, המתבצעת לפי תכנון, בשיטה משוכללת ו'מחושבת'. הבה נעמוד על הגדרתו ההלכתית של המושג 'מלאכת מחשבת':

- (א) זוהי מלאכה הנעשית כדרכה, ולא 'בשינוי' או 'כלאחר יד';
 (ב) זוהי מלאכה הנעשית בכוונה, ולא על-ידי מי ש'מתעסק' או מי שעושה בלי משים 'דבר שאינו מתכוון' לעשותו;
 (ג) זוהי מלאכה הצריכה (להיעשות) לגופה, ולא שאינה צריכה לגופה אלא לדבר אחר;
 (ד) זוהי מלאכת תיקון, מלאכה חיובית במגמתה, אבל 'כל המקלקלין פטורין';
 (ה) זוהי מלאכה לשם קיום, ולא פעולה שתוצרה אינו בר קיימא.

82 אגרות צפון, אגרת יג.

83 ההדגשה שלנו, [מ.א.]; עיין ב'שבת לה' ע' 38-39, כמה מקורות נוספים באותו הכיוון, כגון דברי בעל 'הכתב והקבלה' ריש פ' ויקהל, דברי הרב ביברפלד ב'מנוחה נכונה', ל; הפיתוח הנרחב ביותר ימצא ב'חורב' להרב ש"ר הירש, פרק כא.

84 ביצה יג, ע"ב והרבה מקומות אחרים.

85 שמות לה, לג.

86 רשי' בביצה שם.

(ו) זוהי מלאכה שלימה, שנעשתה כולה ע"י אדם אחד, אבל 'שניים שעשו פטורין'⁸⁷.

כל היסודות האלה דרושים כדי שהמלאכה תיחשב כ'מלאכת מחשבת', שכן בהיעדר אחד מהם לא נוכל לומר, שהפעולה נעשתה בתנאים המציינים את רוחו היוצרת של האדם ואת מלוא שלטונו ויכולתו הטכנולוגית.

אך לא רק כוונת האדם ודרך הכיצוע חשובות אלא גם מידת המודעות של העושה, כלומר באיזו מידה מודע לו, מה הוא עושה ומהי מלוא משמעותו⁸⁸:

א.א. אם התרו בו שני עדים והזהירוהו שלא לעשות דבר מסויים והוא קלט אזהרתם, אישר זאת ועשה את הדבר בכל זאת, הריהו נחשב למזיד. במקרה זה חייב הוא סקילה, היינו מיתה בידי אדם. ברוח ההסברה דלעיל נאמר, שהוא בבחינת סוכן שקיפח זכיונו ואיבד זכותו לחיות בעולם, שבמעשה-מרד מכוון פרץ את גדרותיו.

ב.ב. אם לא היו עדים שהתרו בו, לא יוכל בית הדין לדונו; אך 'כלפי שמיא גליא' ואם מזיד היה, דינו מסור לשמים והוא חייב 'כרת'.

ג.ג. אם לא ידע, שמעשה מסויים אסור בשבת או שלא ידע, ששבת היום, הרי שנעלם ממנו אופייה הפלילי של פעולתו, והוא סבור היה, שבהיתר הוא פועל; במקרה זה הוא נקרא שוגג, ודינו להביא קרבן חטאת, בהיות בית המקדש על מכונו.

ד.ד. אך אם עשה את עצם המלאכה מתוך טעות או חוסר תשומת-לב או מתוך אונס – כלומר בלי רצון או בלי כוונה – אין עליו שום עונש ואינו חייב אלא לשוב בתשובה⁸⁹ ותו לא: במקרה כזה יכונה אנוס או מתעסק – לפי הנסיבות.

נמצאנו למדים, שרק העושה מלאכה שלימה מתוך כוונה לעשותה, מתוך מודעות שלימה, מתוך רצון חפשי, מתוך ידיעת העובדה שהיא אסורה לו, תוך שימוש בשיטה יעילה ונורמלית ולשם השגת התכלית הישירה, שפעולה זו עשויה להשיגה – רק הוא בגדר 'מחלל שבת מדאורייתא בזדון'. אך אין זאת אומרת כלל וכלל, שבאופן אחר מותר לעשות מלאכות. שוב ושוב נשנן לתלמידינו, שחכמינו אסרו כמעט את כל שמנינו לעיל כדוגמה למלאכה

87 הסברה מסודרת של כל המושגים האלה ימצא המעוניין בספרו של הרב שלגור, בעיקר פרק אחד-עשר.

88 על כך – עיין באותו הספר (הערה קודמת), פרקים VII עד X.

89 אמנם יש 'דרכים' לתשובה; חכמינו אף קבעו דרכי תשובה מסויימות – כגון תעניות, מתן צדקה וכו' – לתיקון חילול שבת, אך אין אלה בגדר הלכה, אלא בגדר מידת חסידות והנהגה טובה; ומכל מקום אין כאן המקום להאריך בזה.

שאינה מלאכת מחשבת. — לגבי דבר שאינו מתכוון יש להעיר, שאין אדם רשאי — גם לא לפי דין תורה — לעשות פעולה, הגוררת אחריה בהכרח תוצאה אסורה, על יסוד הטענה, שהוא לא התכוון לכך אלא לתוצאה אחרת, ובדוגמה של חז"ל: אין אדם רשאי לחתוך את ראשו של תרנגול (=פטיק רישא) ולומר, שלא להרגו התכוון אלא לשעשע את הילד, שכן 'פטיק רישא ולא ימות?!'

כל ההבחנות האלה תהיינה מובנות לתלמידים, לאחר שתודגמנה — כמו בחטיבה הקודמת — בדוגמות מעשיות מרובות. לא יתקשה המורה למצא דוגמאות אלה בספרי ההלכה (כגון 'חופר בור ואינו צריך אלא לעפרו', 'המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא', 'הקורע בגד בחמתו', 'המתכוון להדליק אור זה ונדלק לו אור אחר' וכו' וכו') או בספרי עזר שימושיים (כגון השאלה, אם מותר לפתוח את המקרר, אם בזה גורמים לכך, שהמנוע יתחיל לפעול ושהגורית תידלק; אם כדאי יותר להתאמץ בהתרת קשר שנסתבך או לחתוך את החוט (השרוך), כשיש הכרח לפתוח; והנאלץ לכתוב או לנסוע או לטלטל דברים בשבת משום פיקוח נפש — באילו 'שינויים' יעשה זאת? ועוד ועוד). — אף לא מיצינו כאן את כל החומר העקרוני, ואם ימצא עניין בכך, יוכל המורה ללמד את ההבחנה בין 'ניחא ליה' לבין 'לא ניחא ליה' (בדין פטיק רישא) או לערוך השוואה בין הגדרת 'שוגג' לגבי הלכות שבת להגדרת מושג זה בעניינים אחרים או להעמיק בדין 'מסייע', ועוד ועוד.

חטיבה רביעית: ושוב נעבור לפניה השמחות של השבת ונקדיש סידרת שיעורים לתפילות השבת, לקריאת התורה וההפטרה, למבחר זמירות ופיוטים, ובכלל — לדמותה של השבת הרוחנית — דמות המורכבת משלל מנהגים ודינים, המתגוונים לפי העדות והמסתעפים מאוד לפי הנוסחאות. ראוי הנושא לעיבוד אנתולוגיה חדשה, מעין 'ספר השבת' שכן לא רק יהודים 'מסורתיים' שפרקו מעליהם את עולה הכבוד של ההלכה, מחפשים דרך להציל לעצמם ולבניהם משהו מ'שבת-קודש' (ולא מקרה הוא, שאין להם הצלחה יתירה בכך), אלא נתגוונה השבת גיוון רב בתוך המחנה של שומרי שבת כהלכתה; בחברה הפתוחה, שבה אנו חיים, צורך חיוני הוא, שיכירו 'המתנגדים' את שבתם של 'חסידים'; שאשכנזים יתמצאו בהליכות-השבת של ספרדים ושל תימנים; שצעירי ירושלים ובני ברק ידעו משהו על צביון השבת של יהודים חרדים בלוס אנג'לס ובריו-דה-ז'נירו, בדמשק ובבומביי, וכמובן — כל אלה גם בכיוון הפוך.

סידרת שיעורים זו תבוא להשלים את החטיבה הראשונה, ולצורך זה יוכל המורה להיעזר בעיקר בספרים הבאים:

- (1) הרב יששכר יעקבסון – נתיב בינה כל כרך ב;
- (2) הרב ע"צ מלמד – פרקי מנהג והלכה, עמ' 51 – 88; 89 – 125; 174 – 182.
- (3) הרב יששכר יעקבסון – חזון המקרא כרך א, עמ' 17 – 35 (על ההפטרה);
- (4) הרב מ"ח שלנגר – יסודות הלכות שבת, פרק שלושה עשר;
- (5) 'שבת לה' (בעריכת י' אייזנברג), ע' 99 – 104;
- (6) ב' בן-מנחם – זמירות של שבת.

ה ע ר ה : יותר מאשר בחטיבות הקודמות קיימת כאן האפשרות להטיל על התלמידים עבודה עצמית של קריאה, עיון ומחקר ושל איסוף מידע גם ב'עבור-דת-שדה' מסויימת. על המורה לשקול בכל מקרה, אם עליו 'לדחות' לימוד זה למסגרות של שיעורי בית ושל עבודה עצמית מודרכת (ארגון צוותי-מחקר, שיבואו ל'דוח') או אם מוטב להקדיש שיעורים רבים (יחסית) לחטיבה זו ואפילו על חשבון פרקי הלכה חמורים יותר.

ח ט י ב ה ח מ י ש י ת : עד כה לא פירטנו אלא את החומר המשתייך לאיסור המלאכה מצד אחד ולדמות השבת מצד שני. לימודנו זקוק איפוא להשלמה מרובה למדי, הניתנת לעיבוד מיתודי על יסוד חלוקת החומר לכמה פרקים. גם כאן יהא על המורה להחליט, מה חשוב לכיתתו ומה עשוי לעניין אותם, שכן בדרך כלל לא יוכל ולא יצטרך ללמד את הכול, ותפסת מרובה – לא תפסת!

אנו נסתפק בראשי הפרקים ובציון מראי המקומות המתאימים בספר 'יסודות הלכות שבת' (= שלנגר) ובספר 'שבת לה';

- (1) מוקצה – שבת לה', עמ' 79 – 84;
- (2) אמירה לנכרי ומעשה שבת – שלנגר, פרק חמישי;
- (3) ארבע רשויות ועירובי חצרות – שבת לה', ע' 94;
- (4) תחום שבת ועירובי תחומין – שבת לה', ע' 85 – 88;
- (5) פיקוח נפש, מחלות ומיחושים – שבת לה', ע' 89 – 91;
- (6) הכנת מזון חם לשבת – שבת לה', ע' 92 – 93;
- (7) שביתת בהמה, מחמר, שביתת עבדים; וכיו"ב – שבת לה', ע' 69 – 75;
- פ ר ק י ם 3 – 7 בסידור שונה – שלנגר, פרק שני ופרק ששי;
- (8) זמן תחילת השבת – שלנגר, פרק שנים-עשר.
- (9) השבת בבית המקדש – שבת לה', ע' 95 – 98; שלנגר, ע' 74.

אנו ממליצים להעדיף את הפרקים 1, 5, 6, 8 (ואולי גם 4) בשל חשיבותם המעשית או בשל ערכם 'ההשכלתי' – (במשמעות של השכלה הלכתית); אך גם במסגרת כל אחד מהם יוכל המורה לבחור במה שנראה לו עיקר ולוותר על השאר.

ח ט י ב ה ש ש י ת : הלימוד יסתיים בסקירה על השבת בג"ך, אשר באורח טבעי תספק לנו הזדמנות לחזור על עניינים אחדים. הדברים הנאמרים אל האשה השונמית⁹⁰; 'מדוע את הולכת אליו היום לא חודש ולא שבת', מלמדים על המנהג ללכת בשבת אל הנביא כדי לשמוע דרשותיו⁹¹. ובכך מציינים את השבת כיום של תלמוד תורה ועיסוק רוחני, ואולי הביטוי 'קרא מקרא'⁹² קרוב לכך.

ע ל ע ו נ ג ש ב ת ו כ י ב ו ד ש ב ת ו כ נ על עובדין דחול אנו קוראים בהפטרת יום הכיפורים⁹³, ושם אנו נרמזים גם על אותה 'נחלה בלי מצרים'⁹⁴. הצפונה לשומרי שבת ומענגיה. האיסור המוחלט לעסוק בשבת במקח וממכר מוזכר לא רק בספר נחמיה⁹⁵ אלא עולה גם מספר עמוס⁹⁶, שכן אנו רואים שם, שאף מנשלי העניים, אותם רשעים 'השואפים אכיון', נאלצים לחכות עד שתעבור השבת כדי להתעסק במעשי המרמה והעושק שלהם. איסור ההוצאה עומד במרכזה של תוכחת ירמיהו בשערי ירושלים⁹⁷, ואילו מספר יחזקאל⁹⁸ ניתן ללמוד, שמצוות ה' מתחלקות למשפטים, חוקות ושבתות⁹⁹, כלומר שהשבת אינה בגדר 'משפט' או 'חוק' או צירוף של שניהם, אלא סוג מיוחד לעצמו של מצוות ה'¹⁰⁰, אך "שבתות" מצייין כנראה שבת ומועדים, השוה רד"ק ליחזקאל כ, יב. ואם כל המצוות שבתורה נחלקות לשני סוגים – בין אדם למקום ובין אדם לחברו – הרי שהשבת מגלמת ומייצגת את הסוג הראשון בדברי הנביא הכוללניים: ¹⁰¹

אשרי אנוש יעשה זאת וּבֵן-אָדָם יחזיק בה

90 מ"ב ד, כג.

91 עיין ראב"ע ורמב"ן לשמות כ, ח.

92 ישעיה א, יג.

93 ישעיה נח, יג-יד.

94 שבת קיח ע"א.

95 י, לב; יג, טו-כב.

96 ח, ה.

97 ירמיה יז, יט-כז.

98 כ, יב-כד ועוד.

99 השוה רמב"ן לויקרא ית, ד.

100 אך, 'שבתות'.

101 ישעיה נו, א-ו.

שמר שבת מחללו ושמר ידו מעשות כל-רע וכאילו במקום 'סור מרע ועשה טוב' אמרנו: סור מרע ושמור שבת! לסיכום דברינו בפרק זה הבה ננסה להציע – בזהירות וללא כוונה לקבוע מסמרות – את מספר השיעורים, שיש להקדיש לכל אחת מן החטיבות האלה במחזור השני:

לחטיבה א (סקירה)	–	נקדיש	בין 6 ל-8 שיעורים;
גם לחטיבה ב (ל"ט מלאכות)	–		בין 6 ל-8 שיעורים;
לחטיבה ג (מלאכת מחשבת)	–		בין 4 ל-6 שיעורים;
גם לחטיבה ד (דמותה הרוחנית)	–		בין 4 ל-6 שיעורים;
לחטיבה ה (פרקי השלמה)	–		בין 6 ל-8 שיעורים;
ולחטיבה ו (השבת בנ"ך)	–		כ-2 שיעורים;
בס"ה יוקדשו לנושא 'השבת' בין 28 ל-38 שיעורים.			

ז. המחזור השלישי:

לקראת סוף לימודיהם התיכוניים, בגיל 16 – 18, מן הראוי שילמדו תלמידינו – בנים ובנות – את הלכות השבת בפעם השלישית. אם למדו עד עכשיו לפי המוצע במאמר זה, כלומר בשני מחזורים קודמים, מותר להניח, שהם בקיאים עתה – לא בכל פרטי הדינים שלמדו, אבל ביסודותיהם של רעיונות השבת ושל הלכותיה. מושגי היסוד וראשי הפרקים יתורו וייעורו בתודעתם ובזכרונם לאחר חזרה מודרכת קצרה. במחזור השלישי, שהוא האחרון במסגרת בית הספר, נבחר בדרך דידאקטית המתאימה לגיל ההתבגרות: העמדת בעיות, גלגולן וליבונן, ואחר-כך – חיפוש פתרונות מעשיים. המורה יבחר במספר לא גדול של בעיות-הלכה מגוונות, שיש בהן – במידת האפשר – משום עניין אקטואלי, וידריך את תלמידיו במלאכת ניתוחן הן מבחינה הלכתית הן מבחינה חברתית וציבורית. – לפני שנדגים את הדברים, יורשה לנו לנמק בקצרה, מדוע אנו ממליצים על שיטה בלתי-מקובלת זו.

ראשית, הכרח הוא להתחשב באפיו הדוגמאטי של כל חומר הלכתי ובעובדה הפסיכולוגית, שנפש בריאה של מתבגר סולדת מכל כפייה רוחנית, מכל 'כזה ראה וקדש'. אמנם 'נעשה ונשמע' מיסודות תורתנו הוא, ואין חינוך למצוות אלא זה, המבהיר והמדגיש שוב ושוב, שעלינו לקיים מצוות גם כשאין הן מובנות לנו כלל וגם כשאין טעימות לחיכנו; יתר על כן: אפילו כאשר מצווה זו או הלכה זו 'מובנת' לנו ועומדת במבחן ביקורתנו השכלית, גם אז

עלינו לקיימה כמצווה – על מלוא אופיה ההיטרונומי¹⁰² – ולא משום שכך נראה לנו נכון. – ואף על פי כן אל נלעיט את תלמידינו, וביחוד המתבגרים שבהם, הלכות 'ללא טעם', אלא נשתדל לנהוג כך, שיהא טעם רב בחומר עצמו או לפחות בדרך למידתו. ואולי גם על כך נאמרו דברי הרמב"ם¹⁰³ 'וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם – תן לו טעם!' שנית, דרך הזראה זו תאפשר עבודות-מחקר צנועות, שיש בהן כדי להרגיל את התלמידים להשתמש בספרי עיון, לסכם את מימצאם בבהירות ובשיטה באותה, בקיצור להתמסר לעבודת לימוד-עצמי, רצינית ובעלת רמה. – אי אפשר כלל להפריז בערכה החינוכי והפורמטיבי של מיתודה כזאת, שכן יש בה כדי להביא את הלומד לידי חזויות יצירה, המעמידה אותו על רגליו ומניעה אותו להמשיך ולהשתלם בכוחות עצמו.

אשר למורה, הרי ספרות-מחקר ענפה למדי עומדת לרשותו – לשאוב ממנה נושאים, שאלות ומקורות. כבר הזכרנו פעמים אחדות את הספר 'שמירת שבת כהלכתה' (מאת הרב י"י נויבירט) ואת הטבלאות השונות על ל"ט מלאכות. אך המלמד הלכה ברמה הנדרשת ב'מחזור השלישי' – לא יתקשה להשתמש בספרי שו"ת של זמננו (כגון 'אגרות משה', 'שרידי אש', 'מנחת יצחק', 'מלמד להועיל', 'יביע אמר' ועוד), בפרסומי הרבנות הצבאית (פסקי הלכה מוסברים ומנומקים בידי הרב הראשי לצה"ל), בכתבי עת לבירוריי-הלכה ואף בחיבוריהם של גדולי הפוסקים האחרונים כמו 'משנה ברורה', 'חזון איש', 'שערים מצויינים בהלכה', ועוד וכן באנציקלופדיה התלמודית¹⁰⁴. להדגמת הדברים נרשום כאן שאלות אחדות, שיש בהן עניין הלכתי ו/או חשיבות אקטואלית:

בעיית הליכה ופתרונותיה השונים – בעבר ובהווה;
מהם האיסורים בשימוש בטלפון? מהן הפעולות האסורות איסור דאורייתא ומהן הפעולות, שאינן אסורות אלא מדרבנן? הייתכן להמציא טלפון, שיהא מותר להשתמש בו בשבת? – אילו הוראות תתן למי שנאלץ לטלפן בשבת משום פיקוח נפש, ואילו עצות יש בפיוך לרופא תורן ביחס לקבלת שיחה טלפונית?

102 על אוסיין ההטרונומי של המצוות נכתב הרבה; עיין, לדוגמה, בספר 'טעמי המצוות בספרות ישראל' מאת פרופ' יצחק היינמן ז"ל, חלק א פרק ג, ובספר 'נחליאל', מאת ד"ר יצחק ברייער ז"ל עם התחלת הספר.

103 סוף הלכות תמורה.

104 לא מנינו כאן ספרי הלכה מעשיים, כגון החוברת של מו"ר הרב מ"י שלזינגר זצ"ל, 'כיצד אטפל בילדי בשבת ובחג' –; ספרים מסוג זה נועדו יותר למבוגר המחפש הלכה פסוקה.

ר ה י ט י ם מ ת ק פ ל י ם – באילו תנאים ובאיזה אופן מותר בשבת להע-
מידם ולפרקם?

ה מ ע ל י ת ל ס ו ג י ה , ו ד ר כ י ה ש י מ ו ש ב ה ב ש ב ת ב ח ו"ל (בין גויים) ובארץ.
ה ד ו ד ה ח ש מ ל י ו ד ו ד ה ש מ ש ו ה ש י מ ו ש ב ה ם ב ש ב ת .
פ י ק ו ת נ פ ש ש ל ג ו י – י ס ו ד ו ת ה ש א ל ה ו ה ה נ ה ג ה ל מ ע ש ה .
ה פ ל ג ה ב א נ י ה ו נ ס י ע ה ב א נ י ה ב ש ב ת (הבחן בין אניה של גויים
לבין אניה של חברה ישראלית).

האם מותר למלא סיפולוקס בשבת?

ה ח ו צ ה א ת ק ו ה ת א ר י ך ה ב י נ ל א ו מ י – מ ת י י ק י י ם ש ב ת ?
כ י צ ד מ ת ק י נ י ם ע י ר ו ב ב מ ח נ ה , כ ש א י ן א פ ש ר ו ת ל ה ק י ם ג ד ר ס ב י ב ו ?
ת ו ל ה מ ס ו כ ן ה ז ק ו ק ב ש ב ת ל ב ש ר , מ ה ע ד י ף : ל ה א כ י ל ו ב ש ר נ ב ל ו ת
ו ט ר פ ו ת א ו ל ב ש ל ב ע ב ו ר ו ?

מה הן השיטות השונות לקביעת זמן הדלקת הנרות (ואיסור מלאכה)
בערב שבת וזמן מוצאי שבת (והיתר מלאכה)?

ש א ל ה מ ע נ י י נ ת ו מ ו ר כ ב ת ל מ ד י נ ד ו נ ה ל פ נ י כ מ ה ש נ י ם ע"י ר פ א ל פ ו ז ן 105
ש ה צ י ע ל ל מ ד ה ל כ ה ב ד ר ך ז ו ש ל ב י ר ו ר ש א ל ו ת מ ע ש י ו ת : ה א ם מ ו ת ר ל ק נ ו ת
ו ל א כ ו ל מ נ ת ' פ י ת ה - פ ל א פ ל ' , ה נ מ כ ר ת ב י פ ו (א ו ב י ר ו ש ל י ם ה ע ת י ק ה)
ב מ ו צ א י ש ב ת ?

ב א י ל ו ד ר כ י ם א פ ש ר ל ה כ י ן מ א כ ל י ם ח מ י ם ל ס ע ו ד ת י ו ם ש ב ת ?
ב מ ס ג ר ת ז ו – ש א פ ש ר ל ה ר ח י ב ה ל ל א ג ב ו ל – מ ן ה ר א ו י ל ד ו ן ג ם ב ש א ל ו ת
ה מ ת ע ו ר ר ו ת ב ק ש ר ע ם ה ש י ר ו ת ה צ ב א י , ש כ ן ר ב י ם מ ן ה ת ל מ י -
ד י ם ע ת י ד י ם ל ה י ת ק ל ב ה ן : ס ד ר ה ש ב ת ב מ ח נ ה ה צ ב א י ו ב ש ד ה , ב ש ע ת ח י ר ו ם
ו ב ע ת ק ר י א ת - פ ת ע – ט ע ו ן ל י מ ו ד מ פ ו ר ט , ש ל פ ח ו ת ח ל ק מ מ נ ו ר א ו י ל ק י י מ ו
ב כ י ת ה , ל ש ם ה כ נ ה מ ע ש י ת ל ח י י ם . א ך י ש ל ט פ ל ג ם ב ש א ל ו ת ע ד י נ ו ת י ו ת ר ,
ה נ ו ג ע ו ת ל ש מ י ר ת ה ש ב ת ב מ ד י נ ה י ה ו ד י ת ה ש ו מ ר ת ע ל ה ה ל כ ה
(כ פ י ש א נ ו מ ק ו ו י ם ו ת ו ב ע י ם ש ת ק ו ם) : כ י צ ד ל ק י י ם ב ש ב ת מ ש ט ר ה , ד ו א ר ,
ה ס פ ק ת ח ש מ ל , מ י ם ו כ ו' – ב ל י ל ה ז ד ק ק ל א ל ג ו י י ם 106 ו ל א ל י ה ו ד י ם מ ח ל ל י
ש ב ת ?

ו א ל י ט ע ן ה ט ו ע ן , ש ב ב י ר ו ר י ם מ ס ו ג ז ה א י ן מ נ ו ם מ פ ר י צ ת מ ס ג ר ת ש י ע ו ר
ה ה ל כ ה . א ד ר ב א ! י ט ע מ ו נ א ת ל מ י ד י נ ו ג ם ט ע מ ה ש ל ה ב ע י י ת י ו ת ה מ י ו ח ד ת

105 שמעתין, מס' 15.

106 ואולי דווקא נזדקק לגויים? – שאלה מורכבת הראויה לעיון מכמה בחינות.
עייך ב"הליכות מדינה" מאת הרב מ' צ' גריה שמעתין 35 / 35 (חורף תשל"ג);
בסקירתו של ש' רחנר, "שבת ברשות הרבים", "דעות" מב (סתיו תשל"ג);
וגם ב"קונטרס הויכוח" – הלכות שבת.

ויכאבו את כאבה הכפול של השבת במדינת ישראל, שמצד אחד אין היא מקו-
יימת אלא במקומות ספורים, בעוד שכרוב ערי ישראל היא נדרסת ברגל
גאוה לשם בידור וספורט ותענוג של חולין, ושמצד שני עדיין אין איש
יודע, כיצד לקיימה בפרהסיא, כאשר יכשרו הלבבות לכך¹⁰⁷.
אין צורך לפרט יותר: חזקה על תלמידי החכמים הקרואים ללמד הלכה
בכיתות י - יב, שיידעו להרכיב תכנית-לימודים מתאימה לכיתות:
לבחור בשאלות הנאותות, למצוא ולהמציא מקורות לעיון ולהדריך את
התלמידים במלאכת הלימוד, הסיכום והעריכה. יקפידו-נא על גיוון השאלות
והמקורות ואל יהססו לטפל בשאלות השנויות במחלוקת! אין הם נדרשים
להכריע, כי אם להסביר ולהדריך, ומעל לכל להכשיר לבבות. אך אל-יטילו
על תלמידיהם משימות מופרזות או חסרות-ערך: יזכרו, שסיכום שיטתי
של שלוש שורות במשנה ברורה עשוי לדרוש עריכת חיבור של עשרה
עמודים. מן הראוי היה, ששאלות אחדות תעובדנה לדוגמה, ואנו מציעים
שאחד המורים, שינסה שיטה זו בכיתתו, יקבל על עצמו משימה זו!¹⁰⁸

ח. דברי סיום:

שקולה השבת כנגד כל המצוות שבתורה, ועל השיבותה המרכזית בחיי
היהודי ובחינוך היהודי אין צורך להרבות במלים. חלילה לנו לדחוק אותה
לקרן זווית של בית-הספר: לגיל מסויים או למקצוע מסויים. אדרבה, נהפוך
בה שוב ושוב הן במסגרת תנ"ך הן במסגרת גמרא, במחשבה ובאגדה, בדינים
ובתפילה, בצירור ובמלאכה, בספרות, ואפילו בגיאוגרפיה ובמתימטיקה (בקשר

107 דברים בוטים לענין זה ימצאו בספרו של ישעיהו ליבוביץ, 'תורה ומצוות
בזמן הזה, מסדה, תשי"ד בפרק 'השבת במדינה כבעיה דתית', עמ' 86 - 100; - גם
החולק על גישתו של פרופ' ליבוביץ חייב להתייחס אל הבעיות הנדונות בספרו,
אם ברצונו להנך בני אדם צעירים בימינו.

108 הדרכת תלמידים ללמידה עצמית (אנדיבידואלית) ולעבודת-צוות אינה מן
הדברים הקלים; יעיין נא המורה בהערות, שהעיר לענין זה מורי, מר ח'צ
אנוך, בספרו 'פרקי שמואל ב' - מערכי שעורים לכיתה ה', הוצ' תרבות וחינוך;
את הרשימה של 18 ההערות האלה ימצא בסוף עמוד 8, במפתח לעניינים מיתודיים.
אפשר להציע לתלמידים מוכשרים, שיכתבו חיבור שנתי בנושא הלכתי מסוג
הנ"ל, אך את כלל הכיתה יש להדריך בעבודות מצומצמות ותוך שיתוף-
פעולה בין תלמידים אחדים, כדי שלא יתבזבוזו השיעורים על שמיעת 'הרצאות'
(מפי תלמידים), שאינן מעניינות אלא את 'המרצה' עצמו ואת מורה הכיתה.

לבעיית תחולת השבת בזמן ובמקום). בכל כיתה וכיתה יש לתאם בין המורים 'המקצועיים' וליצור קשר וקורילציה בין התכנים הנלמדים במסגרות השונות; רק בכך נשיג השכלה 'כללית', ורק כך נבצע הוראה מחנכת, וביחוד אמורים הדברים לגבי הנושאים היסודיים של חינוכנו. שמירת שבת כהלכתה יוצרת פינה, שכולה קודש בתוך מסגרת זמנית (השבוע) ומקומית (החברה), ההולכת והופכת יותר ויותר לחול גמור, גם לגבי היהודי הדתי השומר מצוות. על כן שומה עלינו להפוך את עניין השבת לעניין המרכזי של חינוכנו הדתי, ועל כן שומה עלינו להתייחס לנושא זה, להזכירו ולטפל בו, בכל הזדמנות טבעית המזדמנת לנו ובכל מקצוע שהוא.

את רמת ההוראה ואת מבחר החומר נאלצים אגתנו, כמוכן, להתאים לנסיבות. בבית ספר תיכוני-מקצועי נלמד את הלכות שבת בפחות הפשטה וביתר הדגמה מאשר בבי"ס תיכוני-עיוני; בכיתת בנות נדגיש יותר את שירת השבת ואת האגדה שבה מאשר בכיתת בנים; תלמידי ישיבה יעסקו בהלכה בדרך למדנית יותר מאשר תלמידי תיכון-ריאלי, והללו – אולי – ימצאו עניין בעימות הגדרות-ההלכה עם הגדרות המדע (למשל – בהגדרת 'מבעיר' או 'מוליד אש' או 'מבשל' וכיו"ב). כללו של דבר: על המורה מוטל המאמץ למצוא את הדרך המתאימה לכיתתו, עליו מוטלת חובת השיקול הדידאקטי.

גם דרך ההוראה תותאם לכיתה. כמוכן, בשום כיתה לא ילמדו דרך הרצאה פרונטאלית, המשאירה את התלמידים סבילים לגמרי ואינה 'משכילה' אותם כלל; כמו כן לא נלמד בדרך של קריאה בספר-דינים, בתוספת ביאורים, סעיף אחר סעיף. חובה עלינו ללמד בדרך המפעילה את תלמידינו ומגרה אותם לחשוב ולהרהר. נביא אותם לידי גילוי דברים, לידי פתירת בעיות, לידי ניתוח הגיוני של טקסט או של בעיה; ניתן להם להתמודד עם החומר במשא-ומתן המודרך שבכיתה או בהכנת שיעורי הבית, המכינים לקראת הלימוד או הבאים להשלימו, לבססו ולהשרישו. – בכל הדרגים ובכל המצבים טוב לגוון את פעילות התלמידים במשך השיעור, לאפשר להם דיבור, הקשבה, כתיבה (לסוגיה השונים: ניהול רשימות לפי טעמים, פתרון תרגילים, רישום דעתם לגבי שאלה, שהועמדה לפני הכיתה וכו' וכו'), קריאה (לסוגיה השונים: שתוקה, מכוונת למטרה מסויימת, מוטעמת ועוד), ואפילו תנועה גופנית – הליכה אל הלוח, אל ארון הספרים וכו'. רצוי מאד, שכל נושא הלכתי יקושר אל טקסט קלסי מסויים, קצר וקולע (משנה מסויימת, מאמר חז"ל, פרשה בתנ"ך, קטע מדברי רמב"ם, סעיף בשולחן ערוך, קטע מתוך התפילה וכו'); הוראה מסודרת שומרת על רצף ברור של יחידות מיתודיות, וניהול

המחברת לפי יחידות אלה יש בו כדי לשוות לכל הלימוד אופי רציני של משנה סדורה ומוקפדת.

יורשה לנו להביע כאן את המשאלה, שהוראת התורה-שבעל-פה תעבור רביזיה גמורה ותועמד על לימוד-נושאים - בנוסף על לימוד התלמוד של הבנים ובמקום לימוד משנה ומחשבת ישראל של הבנות. זקוקים אנו לספרי לימוד חדשים לכיתות ז - יב למקצוע 'תורה שבעל-פה' על כל תחומיו: מתשבה, הלכה, אגדה, תפילה; לאנתולוגיות מעובדות עיבוד דידאקטי מבחינת הצורה החיצונית, מבחינת דרכי כתיבת החומר (קיטוע, פיסוק, הדגשות, ביאורים מלווים) ודרכי הוראתו: אימונים, תרגילים, הצעות למורה והוראות לתלמיד ועוד ועוד. כל פרק ופרק יביא מקורות מספרות התורה-שבעל-פה - החל במשנה ובמדרשים וגמור בספרי חכמי דורנו -; אך בכל פרק יובאו דווקא המקורות המתאימים לו לפי צרכי ההוראה בכיתה, שלה נועד הספר. משוכנעים אנו, שרק בדרך זו של ריכוז התחומים, ולא בדרך, המקובלת כיום, של פיצול תורה-שבעל-פה לארבע או חמש מסגרות נפרדות, נביא תיקון למקצוע זה, שממנו פינה וממנו יתד לחינוך הדתי.

תפקיד זה של חיבור ספרי לימוד מתאימים מוטל עלינו, ציבור המורים, והוא לפי כוחנו, כלומר לפי כוחותינו המשותפים. אמנם טרם נפתרו כל בעיות-תיה של השבת ושל ההלכה בכלל במסגרת החיים המודרניים, לא לגבי יהודי הגולה, וכוודאי לא לגבינו, תושבי מדינת ישראל. אך לא על המורים לפתור את בעיות הדור, כי אם על מנהיגיו הרוחניים! וכל עוד לא יצאה הוראה ברורה מבית הוועד לגבי שאלות-יסוד מרובות בחיינו, אין על המחנך אלא להסביר את הבעיות ולהכניסן לתוך מסגרת ההלכה, בעיה בעיה והסעיפים הנוגעים לה. נראה לתלמידינו, שכל עוד 'שכינתא בגלותא' ואין אתנו לא נביא ולא חוזה, לא סנהדרין ואף לא רבנות, המוכרת על-ידי הכל, לא נותר לנו אלא ללמוד וללמד הלכה כפי שהיא: אם פסוקה ומוכרעת - מה טוב; ואם שנויה במחלוקת ולא-מוכרעת עדיין - נקבלנה כפי שהיא. ואם ישאל התלמיד: 'הכל טוב ויפה, אך איך עלי לנהוג הלכה למעשה?' נשיב לו ברורות ובלי גמגום: 'עשה לך רב, מורה הוראה בישראל, שאל אותו ונהג בכל לפי הדרכתו!'